

ספר היובל

לכבוד

צבי וולפסון

למלאת לו שבעים וחמש שנה

חלק עברי

ירושלים תשכ"ה

האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות

בסיוע המוסד לזכרון אלכסנדר קהוט
ובסיוע הקרן על שם ל. ג. ליטאוער

ר' נחמן מקוסוב, חבירו של הבעש"ט

מאת אברהם יהושע השל

א

הקהילה החשובה ביותר בחלק הארץ שבו נולד, נתגדל ונתפרסם הבעש"ט היתה בעיר קיטוב. רבה של העיר באותו הדור היה ר' משה מקיטוב, מקובל מופלג, גבר בגוברין ונערץ בעיני מקורביו. אחיו ר' משה מהורודנקי משבח אותו במכתבו אליו: "ממשה ועד משה לא קם כמשה"¹. הבעש"ט פונה אליו בתארי כבוד רב: "בוצינא דנהורא, זית שפכני, עסיס רימוני, ה"ה הרב המאור הגדול, משנתו ברור וזך כשמשא"². ר' משה מקיטוב הוא היחידי המכונה בפי ר' יעקב יוסף מפולנאה "הרב הגדול"³. והמקובל ר' ברוך מקוסוב מביא דברי תורה בשמו בספריו "נחמד ונעים", "עמוד העבודה" (חלק ראשון וחלק שני של "יסוד האמונה"), וכותב עליו "דודי הרב המופלג החסיד המפורסם"⁴.

ר' משה נולד לאביו ר' שלמה כ"ו בטבת תמ"ח (1688)⁵, ונפטר בקיטוב י"ז שבט תצ"ח (1738)⁶. שם אשתו: שרה סאסי בת מ"ו מנחם מענדל⁷.

¹ מכתבים מהבעש"ט ז"ל ותלמידיו, מהדורת ר' דוד פרענקל, עמ' ו.

² אגרת הבעש"ט, נדפסה על ידי ר' ישראל הלוי קיטובר מפילטשין, דור רביעי לר' יונה, חתנו של ר' משה קיטובר, האמונות והדעות עם שביל האמונה, יוזעפאף תרל"ח, בסוף הספר. האגרת נדפסה גם בסוף הספר בוצינא דנהורא לר' ברוך ממזביז, באר (לבוב?) תר"מ.

³ תולדות יעקב יוסף, לבוב 1863, צא, ע"ב.

⁴ נחמד ונעים, יוזעפאף תרמ"ד, עמודים 25, 32, 38, 45, 47, 93. רוב הדברים הם ביאורים לפירוש רש"י על התורה, וגם ביאור מדרש פליאה (עמוד 37). מוזר הדבר שאין ר' ברוך מזכיר שום עניין בקבלה בשמו.

⁵ ר' חיים געלערנטער, עונג חיים לשבת, מונקאטש תרס"ה, הקדמה.

⁶ השווה נוסח מצבתו אצל שמואל זנויל כהנא, ענף עץ אבות, קראקא תרס"ג, עמוד XXXIV: "ומשה עלה אל אלקים ה"ה הרב מ"ו משה במ"ו שלמה שנפטר ביום ו' י"ז בחודש שבט שנת תצ"ח לפ"ק".

⁷ נפטרה ד' תשרי תקכ"ד, השווה נוסח מצבתה, ענף עץ אבות, שם. על פי השערתו של ח. צ. תאומים, זכרון לראשונים, קולומעא תרע"ד, עמ' 32, חותנו של ר' משה מקוטוב היה ר' מנחם מענדל מקאלאמיא, "רב גאון וקדוש תלמיד חבר של רבינו

ר' משה היה "מקובל מפורסם" ועוסק בכוונות ויחודים. ר' יעקב יוסף מפולנאה מביא: "ששאלו את הרב הגדול מ"ו משה מקוטב שהיה עוסק לסדר גט אחד. ושאלו הא דאמרינן 'בכל דרכיך דעהו' (משלי ג, ו) – לעשות יחוד בכל דבר, כמו שכתוב: 'והאדם ידע את חזה אשתו' (בראשית ד, א), אם כן מה יחוד עושין במצוה זו שהוא גירושין, פירוד בין הזוג? והשיב... כי קודם שיעשה יחוד צריך להפריד הקליפות כנודע... וגירושין הוא לגרש ולהפריד הקליפות כדי שיהיה היחוד, שישא כל אחד זוגו הראוי לו. ואמר שזה הכוונה שאומרינן לשמו ולשמה, לשם גירושין הקליפות, ואחר כך יהיה יחוד הגון".⁸

ר' משה היה ידוע כבעל מופת. והרב דקיטוב כותב בשנת תרס"ח: "שמענו אותות ומופתים ונפלאות עד אין מספר אשר עשה משה לעיני ישראל... ומקובל בידינו אשר אמר קודם פטירתו שבאם יבואו עשרה אנשים על קברו להתפלל בעת צרה יהיה מליץ טוב להפך הצרה לרצון. וכמה פעמים השגתי מכתבים עם צדקה לעשרה עניים והלכו לקברו להתפלל לאל העונה לעמו ישראל בעת צרה".⁹ ועוד בשנה זו, נמצא היה "קמיע ושמירה רחבה וארוכה בערך מדת אמה נכתבה לפני שתי מאות שנה על קלף בכתב אשורית יפה יפה ומהודר מאד, וכפי הנראה היא אחת בעולם. וידעתי כי אנשים גדולים וצדיקים סורו מכספם להאיש אשר הראה אותה להם ואמרו, כי אתמחי קמיע והוא סגולה נפלאה ושמירה מעולה". בקיטוב "ובשני מקומות הסמוכים לה מנהג אשר כמוהו לא נשמע בזמננו בכל ערי יהודה וישראל, והוא שאין קוברים בה שום מת בטלית שיש בו ציצית". מנהג זה נקבע על ידי ר' משה "משום מעשה שהיה בקיטוב בליל יום הכפורים שהעם עמדו צופים בבית הכנסת והיה בהם דוחק גדול וצוה הרב הקדוש שיסירו את הטליתים מעליהם והיתה הרווחה. ומגיד אז נתן פקודתו שלא לקבור פה שום מת בטלית מצויצת".¹⁰ מבניו ידועים לנו שני לוקחי בנותיו: "הרב הגדול חו"פ" ר' יונה בר' אברהם הלוי שמילא כאב"ד בקיטוב;¹¹ ור' אפרים אב"ד קיטוב בר' חיים

הבעש"ט ז"ע, חתום בפנקס של החברה מוהלים בק"ק באר שברוסיה ביום כ"ח אלול, שנת תקט"ו.

⁸ תולדות יעקב יוסף, צא, ב. השווה דברי ר' גרשון קיטובר בסוד הגט במאמרי ר' גרשון קיטובר, Hebrew Union College Annual, החלק העברי; עמ' כ (ד).

⁹ עונג חיים לשבת, הקדמה.

¹⁰ עונג חיים לשבת, הקדמה; ענף עץ אבות, שם. היסוד לסיפור זה האמונה הידועה שחממים באים לבית הכנסת בעת אמירת כל נדרי. כפי אנשי העיר קיטוב היתה נפוצה האגדה שר' משה ברא גולם.

¹¹ נפטר ביום אחרון של ססח, תקל"ד, עונג חיים לשבת, הקדמה. ר' ישראל הלוי קיטובר, מחדייר "האמונות וחדושות" לרב סעדיה גאון ומחבר "שביל האמונה", הית נפדו, עיין חקקדמה.

אב"ד שדה לבן.¹² ר' משה היה, גם דודו של ר' ברוך בר' אברהם מגיד מישרים בקוסוב, מחבר ספר "נחמד ונעים".

מקובל היה בידי אנשי עיר קיטוב שהבעש"ט היה מסתתר בקיטוב ובהכפ"רים אשר בסביבות העיר, ור' משה "היה רבו וקשיש ממנו והודיע טבעו בעולם".¹³ גם לפי תעודה אחרת, מגילת יוחסין, כתב יד שהיה בידי ר' שמואל זנויל כהנא, נתגלה הבעש"ט על ידי ר' משה.¹⁴ לידעיה זו עלינו לצרף את הסיפור שמחבר "שבחי הבעש"ט" מביא בשם חותנו ר' אלכסנדר, תלמידו וסופרו של הבעש"ט. הבעש"ט נשא את אחותו של ר' גרשון, שאיזה זמן שימש כדיין בבית דינו של ר' משה,¹⁵ ושעל פי מסורת משפחה היה גם גיסו.¹⁶ ר' גרשון, שהיה בז לבעש"ט בלבו, ביקש כנראה "מהרב החסיד... המאור הגדול מורנו משה" להוליך את הבעש"ט לאשה אחת משוגעת בקיטוב שהיתה "מגלה לכל אחד ואחד תועבותיו וטובותיו... אולי יקבל ממנה איזה מוסר ויחזור למוטב".¹⁷

אחי ר' משה היה ר' חיים, ששימש מגיד מישרים בהורודנקי,¹⁸ ובעל אחותו של ר' נחמן מהורודנקי, מגדולי תלמידיו של הבעש"ט.¹⁹ נשתמרה אגרת הבעש"ט, תשובה לר' משה שכתב "לו שיסע לרפאות את הילד אשר חלה אצל אחיו הר"ר חיים". תוכן האגרת מעיד על משא ומתן ויחס הערצה שבין ר' משה והבעש"ט. הבעש"ט כותב אליו: "הנה נחתי וסלקי ברעותא

¹² נפטר ר"ח שבט תקמ"ד, עונג חיים לשבת, הקדמה; ענף עץ אבות, סימן 2, 5. חתנו של ר' אפרים, הנביר ר' אליעזר ליפמאן היילפרין מלעשנב, היה בנו של ר' יואל היילפרין מלעשנב, חותנו של ר' פנחס הלוי הורוביץ, "בעל הפלאה", הפלאה, קונטרס שבת אחים; ענף עץ אבות, סימן 19. ור' יואל היה אחיו של ר' דוד היילפרין, אב"ד אוסטראה וסלב, תלמידו של הבעש"ט. עיין מאמרי לתולדות ר' פנחס מקוריץ, עלי עיין, עמ' 244.

¹³ עונג חיים לשבת, הקדמה. אם העדות הזאת נכונה אז אפשר להסיק ממנה שהבעש"ט נולד כמה שנים אחרי שנת תמ"ח. מספרים ש"נכדי ר' משה מקיטוב היו כבדי פה (רעדן טשיפליוואט), יען כי פגשו בניו בכבוד הבעש"ט, ונעשו שכלם כבדי פה". מכתב בים מהבעש"ט ומתלמידיו, עמ' ז.

¹⁴ מגילת יוחסין כ"י. ענף עץ אבות, סימן 103.

¹⁵ מפי השמועה; השווה מכתבים מהבעש"ט ז"ל ותלמידיו, עמוד ז.

¹⁶ שמואל נח נאטליב, אחלי שם, פינסק תרע"ב, עמוד 149.

¹⁷ שבחי הבעש"ט, עמוד כב.

¹⁸ ר' חיים היה חותנו של ר' מאיר מרגליות, מחבר ספר מאיר נתיבים ותלמידו של הבעש"ט, ב"בער, מזכרת לגדולי אוסטראה, ברדישוב, תרס"ו, עמוד 200.

¹⁹ עיין מאמרי "אומבאקאנטע דאקומענטן צו דער געשיכטע פון חסידות", ייווא בלעטער, XXXVI, עמ' 115 ואילך.

דמרי ודרכתיו בקום עשה, ונחצתי בנחיצה לנסוע לק' הארדענקא, ותקנתי הדבר על נכון בצביתא דמר".²⁰

בקטוב התקיימה אז "חברה של חסידים",²¹ "חבורה קדישא",²² שבראשה עמד ר' משה. בחבורה זו נעוצה ראשית החסידות, ומתוכה יצאו תלמידיו הראשונים של הבעש"ט.

רמז לחבורה זו בכותרת מכתבו של הבעש"ט לר' משה: "שלמא יסגי להאי גברא רבא ויקרא, אשל גטוע להני אשלי רברבי, זית שפכני",²³ עסיס רימוני, הלא הוא הרב המאור הגדול, משנתו ברור וזך כשמשא". בלשון חז"ל "אשלי רברבי" כינוי לחכמים גדולים.²⁴ בכינוי זה הבעש"ט מכבד אותו כראש חבורה של חכמים חשובים. על חברי החוג נמנו: ר' נחמן מקוסוב, ר' אברהם גרשון מקיטוב, אחיו ר' אהרן, ר' יהודה ליב, שנתפרסם אחר כך בשם המוכיח מפולגא²⁵, שוחט העיר קיטוב ששמו בלתי ידוע לנו,²⁶ ור' אלכסנדר, סופרו הראשון של הבעש"ט, וחזונו של מחבר "שבחי הבעש"ט".

"חסידים" אלו נהגו בפרישות יתירה, היו לומדים סתרי תורה, מייחדים יחודים, "וזה היתה תמיד שיחתם: איך לעבוד את השם". וכך הגיעו המקובלים האלה להשגות נשגבות. סימן לרום מעלתם שראו צורך להתנות תנאים ביניהם: "שלא יתבא אחד מהם".²⁷ החסידים היו מתאספים בשבת לסעודה שלישית אצל ר' משה, "והיו מאחרים בתוך הלילה", ושומעים "דברי אלהים חיים". היו עוסקים בקבלה מעשית, "בשאלת חלום", ורואים בפני אנשים סימנים מסטרא דקדושה או מסטרא דקליפה.²⁸

²⁰ עיין למעלה, הערה 2. הבעש"ט אינו כותב אליו "אהובי" כמכתביו לתלמידיו ר' יעקב יוסף מפולגא ולגוסר ר' גרשון. דעתם של בעל שם הגדולים החדש, מערכת גדולים, סימן קמד, ושל אברהם כהנא, החסידות, עמ' 72, שר' משה היה תלמידו של הבעש"ט, היא בלתי נכונה.

²¹ שבחי הבעש"ט, עמודים קכג, כב.

²² שבחי הבעש"ט, עמוד נז.

²³ זית שפכני זה זית השופך שמן הרבה, משנה פאה, ריש פ"ז.

²⁴ עיין ביצה כז, ע"א.

²⁵ שבחי הבעש"ט, עמוד קכג.

²⁶ אחיו חיה ר' משה, צדיק נפלא, ש"צ בבית המדרש בעיר באר ומוהל, שבחי הבעש"ט, עמ' קכח.

²⁷ שבחי הבעש"ט, עמוד נז.

²⁸ שבחי הבעש"ט, עמודים נז, קכג.

ב

מבין אנשי החבורה בקיטוב הדמות החשובה ביותר היא של ר' נחמן מקוסוב. דמות זו מנצנצת ועולה מתוך דמדומי תנועת החסידות כאחד ממייסדיה. אלא שפרשת חייו וגם חלקו בהתחוללות התנועה סתומים. ר' נחמן לא היה גושא כליו של הבעש"ט, כשיצאו מוניטין של הבעש"ט הציב לנגדו, ואף לאחר שהצטרף לחבורתו נשאר עומד ברשות עצמו.

מועטים הדברים שהגיעו לידינו מתורתו. ברוך ר' יעקב יוסף מפולגא שהציל כמה מדבריו. ומחבר "שבחי הבעש"ט", זכור לטוב, שמסר לנו פרטים אחדים מתולדות חייו. במאמר זה אשתדל לעמוד על דמותו, על יסוד מאמרים וידיעות שעלה בידי לאסוף מתוך ספרי דפוס וגם מתוך כתבי יד שזכיתי לגלות.

ר' נחמן לא כיהן במשרה, לא היה לא רב ולא מגיד. עשיר היה, חוכר אחוזה סמוכה לעיר קיטוב.¹ סוחר תבואה אמיד, שהיה נוסע עם סחורותיו בערי גליציה ופודוליה.² אמנם לא בעל אחוזה טפוסה היה האיש ר' נחמן, כזה המתכבד ברכושו ואוהב ממונו. יראת ה' היתה תמיד לנגד עיניו, ורחמיו על הבהמות והחיות.

פעם אחת ראה אותו אחד מחבריו כשהוא טעון משא כבד של תבן ושאל אותו: למה תטרח באלה בעצמך? מדוע לא תצוה לעבד כנעני שישא את המשא בשבילך? השיב לו ר' נחמן: הרי אמרה תורה ונתת עשב לבהמתך, מצוה לתת מזון לבהמות, ואתה אומר לכבד את העבד במצוה זו?³ אמרו על ר' נחמן שהיה נותן "לאיש אחד מדי שבוע בשבוע סך קצוב עבור כשהיה בין אנשים להזכירו ברמז שלא ישכח שם הוי"ה שיחיה נגדו תמיד".⁴ מנהג זה ידוע לנו מחוג המקובלים. מספרים שר' יצחק דרוביטשר,

¹ "שמעתי מהרב דקהלתינו" שר' נחמן "היה מחזיק כפר אחד", שבחי הבעש"ט, עמ' נז (כט, א).

² שם עמ' נז. "הלך דרך ק"ק זאלראווע". "היה בק"ק לאדמיר".

³ שבחי הבעש"ט, נז.

⁴ תולדות יעקב יוסף, קפג, ג. מקור הדבר בכתוב 'שויתי ה' לנגדי תמיד' (תהלים טז, ח). בדברי ר' שמעון חסידא, "המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכניה כנגדו, שנאמר: 'שויתי ה' לנגדי תמיד'" (סנהדרין כב, ע"א), הדרשה היא לזמן תפילה בלבד (עיין גם דברי רב, מדרש תהלים, פט"ז, ז) רש"י מפרש: "תמיד בכל מעשי". והראב"ע: "יומם ולילה". מה משמעות 'שויתי'... לפני? לפי רש"י, "שמתי מוראו לנגד עיני"; לפי הרמב"ם, "איני מסנה מחשבותי ממנו, וכאילו הוא יד ימיני, אשר לא ישכח האדם כהרף עין", מורה נבוכים, ג, פנ"א. ברם בשם האר"י כותבים: "שיציר האדם שם הוי"ה תמיד לנגד עיניו, וזה סוד שויתי ה' לנגדי תמיד", באר היטב, אורח חיים, סימן, סק"ג. יוחנח בומני חיח בק"ק צפת תוב"ב תלמיד חכם וזקן מופלג. והיה מופלג בחסידות ויחיד

שגם הוא כר' נחמן התנגד בראשונה לבעש"ט, טס של כסף אשר שם הוי"ה חקוק בו היה מונח על אצבעו האגודל, והוא היה מביט בו בכל עת הסעודה.⁵ ר' נחמן לא שימש כרב או כמגיד בשום קהילה, ולא היה תלוי בפרנסתו בדעת אחרים. הוא לפעמים מכונה בשם "מוכ"ח",⁶ ויתכן שתואר זה ניתן לו מפני שהיה נוסע מעיר לעיר ומשמיע דברי תוכחה.

ר' נחמן ישב זמן מה בעיר לודמיר, ו"בנה שם בית המדרש על המים ממש, והמרחץ היה סמוך לבית מדרשו".⁷

באותו הדור נתגלה הבעש"ט, ושמעו יצא במדינה. בתחילה התנגד לו ר' נחמן מאד, עד כדי כך שמחבר "שבחי הבעש"ט" מביא אימרה נוראה בשם הבעש"ט: "הרב מוהר"ן רודף אחרי להמיתני (כידוע שיש כוונה בנפילת אפים להרוג השונאים), אבל לא ישיגי בעזרת השם".⁸

לפי דעת בעל שבחי הבעש"ט היה ריב זה מחלוקת לשם שמים, חילוק דעות בדברים העומדים ברומו של עולם, שאין לאנשים פשוטים תפיסה בהם. מעשה שרצו תלמידיו של ר' נחמן להצטרף אליו בקטרוגו על הבעש"ט: "והיטב חרה לו עד מאד עבור זה. ואמר להם משל על זה. פעם אחד עשו שני שרים גדולים כתר להמלך והוציאו עליו הון רב וכאשר באו לגמור את חכת נפל ביניהם מחלוקת איך להעמיד האבן טובה. זה אומר ככה וזה אומר ככה. ושניהם כוונתם הוא בשביל גדולת המלך. וכאשר נעשה מריבה ביניהם

בדורו, והכל מעידין שמעולם לא בא לידי חטא. וגילה סודו קודם מותו שכל ימיו היה מצייר גדי עיניו ידו"ד כאלו היו כתובים לגנדי עיניו וציניו ראות. וזוהי לא היה זו רגז אחר, והיה מקיים ממש שויתי ידו"ד לגנדי עיני אף בעת אכילה ועסקיו. ר' ישעיה חורוויץ, שני לוחות הברית, רל"ט, ב.

⁵ מ. ח. קליינמאן, זכרון לראשונים, עמוד 15.

⁶ בשם "המוכ"ח" הוא מכונה רק אצל ר' מאיר תאומים, ברכת יוסף ואלהיו רבה, חקדמה.

⁷ שבחי הבעש"ט, נו.

⁸ שבחי הבעש"ט, נה-נו. מניין שאב בעל שבחי הבעש"ט את הרעיון המוזר הזה? על יסוד חזוהר, קרה, ע"ב, נפילת אפים "אילנא דמותא הוא", נאמר בשער הכוונות לר' חיים ויטאל, ענין נפילת אפים, דרוש ב' ו', שכוונת נפילת אפים היא להפיל את עצמו מעולם האצילות, שעומדים בו בתפלת שמונה עשרה, לסוף עולם העשייה, "כאדם המפיל עצמו מראש הגג עד למטה בקרקע", כדי לברר וללקט את הניצוצות. וזו מסירת נפש למיתה, בסוד רגליה וירדות מוות, וירידה אל הקליפה. "ואמרו רבותינו ז"ל שכל תאומר נפילת אפים בכוונה, אחר תפלתו אויביו נופלין לפניו, מידה כנגד מידה, שהוא הפיל עצמו לתיקון הנוכח". מאמר כזה לא מצאתי בש"ס. ויתכן שמצאו רמז לוח בסיפור דאימא שלום, בבא מציעא, נט, ע"ב. ביתר ביאור כותב ר' ישראל בר' אהרן אב"ד שקלאב, אור ישראל, פרוקפורט דאדר תסב, צב, ד: בפרוש הכתוב במעשה קרה שמשת ואחרן נפלו על סניהם (במדבר טו, כב): "על ידי נפילת אפים רואין נקמה בבעלי מחלוקת שלו, לכך קרה שחלק על משה ואהרן נפלו על אפיהון ונבלע קרח".

עבור זה, עבר אחד מהמון עם ואמר כדברי אחד מהם. וגערו בו בנזיפה: אתה מה לך פה להכניס את עצמך בתגר שאינו שלך? אם אנחנו מריבים על זה הלא אנחנו יודעים גדולת המלך מאד, ולפי גדולתו צריך להיות כך או כך. וכן גם כן מחלוקת שבינינו היא מחלוקת ישנה שהיתה בין שאול לדוד המלך עליו השלום, ואחר זה בין הלל ושמאי. והיאך אתם יכולים להכניס ראשכם לזה".⁹

"פעם אחת נגשו התלמידים לרבם מ' נחמן הנ' ואמרו אליו: מה זה שכל העולם נוסעים להרב הבעש"ט ומפליאים מאד בשבחו. מדוע לא תבוא לעצמך השוה לתהות על קנקנו ונדע האמת עם מי? למה יהיה זה לנו למוקש? ונתן מקום לדבריהם ונסע לקהלת קודש מעזיבוז להרב הבעש"ט, וקיבל אותו בכבוד גדול. אחרי זה הלכו שניהם לחדר מיוחד, והוציאו כל איש מעליהם לבד אחד שהטמין את עצמו במקום פלוני אלמוני. ויאמר הרב מוהר"ן: ישראל, האמת הוא שאתה אומר שיודע אתה מחשבות בני אדם? אמר לו: הן. אמר לו הלא תדע מה מחשבתי כעת. ויען הרב: הלא ידוע כי המחשבה אינה נחה ומשוטטת בדברים רבים, פושטת צורה ולובשת צורה. אם תצמצם מחשבתך בדבר אחד, אז אדע. ויעשה הרב מוהר"ן כן. ויאמר הבעש"ט: שם הוי"ה במחשבתך. ויאמר הרב מוהר"ן: זאת תוכל להבין מעצמך. כי הלא מחשבה זו צריך אני לחשוב תמיד כמו שכתוב 'שויתי ה' לגנדי תמיד'. וממילא כאשר אני מניח כל המחשבות ומצמצם מחשבתי בדבר אחד מוכרח להיות שם הוי"ה לגנדי עיני. ויאמר הבעש"ט: הלא יש כמה שמות קדושים ותוכל לכווין באיזה שתדע. אז הודה הרב מוהר"ן שכדבריו כן הוא. ואחר זה דברו בסודות התורה".¹⁰

מאז התקרב לבעש"ט, ונסע אליו. פעם נסע יחד עם ר' יעקב יוסף "הרב דק"ק פולנאי מק"ק נעמרוכ לבעש"ט על שבת",¹¹ והיה חביב עליו מאד. לפי מקור אחד, כתב עליו ה"בש"ט "ידיד ה' בחיר ה' החסיד".¹²

על פי תורת הבעש"ט ראויה עינו של אדם לראות מסוף העולם ועד סופו, וראויה אזנו לשמוע כרוזים של מעלה. אלא שהחומר, כמסך המבדיל, מעכב. ור' יעקב יוסף מפולנאי אמר על זה "ומורי [הבעש"ט] זללה"ה יוכיח שראה מרחוק ושמע הכרוזין כאשר נתברר לאמיתו".¹³

מספרים שר' נחמן שאל את הבעש"ט: יודע אני בנפשי שאני צדיק גמור. למה אינני רואה ושומע כמותו? והשיב לו: אם תרצה אעניק לך את כח זה.

⁹ שבחי הבעש"ט, נה-נו.

¹⁰ שבחי הבעש"ט, נד-נה.

¹¹ שבחי הבעש"ט, מז (כג, ג).

¹² עטרת יעקב ישראל, נג, ב.

¹³ צמח סענה, יח, ד.

"והיה מה שהיה", עד שביקש את הבעש"ט ליטול ממנו את הכוח. "כי יש נשמות שאין להם צורך לראות מסוף העולם ועד סופו".¹⁴
 "ר' שמעון סופר" נחמן היה מתפלל בכל יום בחודש אלול עם כוונות. שלח אליו הבעש"ט שיפסיק, כי צריך להכין כלי מלחמה (כוונות) לראש השנה, ואף על פי שאין אדם יודע מראש אם יתפלל באותן הכוונות, כי לה' המלחמה, מכל מקום מוטל על האדם להכין אותן לעצמו, כי אין סומכים על הגש".¹⁵

ואפשר שכנגד ר' נחמן נתכוון הבעש"ט בדרשו: "אשרי אדם לא יחשוב ח' לו עון" (תהלים לב, ב) – שהאדם מחויב תמיד להזהר שלא יסיר מחשבתו מחשם יתברך ברוך הוא בכל מעשיו ובכל דיבוריו, כמו שכתוב: 'שויתי ה' לנגדי תמיד' (תהלים טז, ח). והנה בעיני בני אדם זה דבר קל, ואינם נזהרים בו. לזה אמר הכתוב: 'אשרי אדם לא יחשוב ה' – לו עון' (שם) רוצה לומר: שמה שפנה מחשבתו מלחשוב תמיד בה', ולא קיים מצות 'שויתי ה' לנגדי', נחשב בעיניו לעון, ויראה להתחרט עליו תיכף".¹⁶

כבן ארבעים שנה היה ר' נחמן כשנפטר מן העולם.¹⁷ הוא נפטר בחיי הבעש"ט (הבעש"ט נפטר בשנת תק"כ, 1760), כמסתבר מן האגדה על דבר עליית נשמה של הבעש"ט משנת תקי"ז, שזוכיר להלן.¹⁸ וגם מתוך הסיפור על ביקורה של אלמנתו של ר' נחמן אצל הבעש"ט, לפי דעתי, עלינו לקבוע את שנת פטירתו לפני שנת תק"ו, שבה נדפס הספר "משמרת הקדש".¹⁹

¹⁴ ר' יצחק אייזיק מקאמארנא, נתיב אמונה, שביל ה, אות ד.

¹⁵ מתורת החסידות, חוברת א (תורת רבינו פנחס מקוריצ', מתדורת ר' מתת' גוטמאן, בילגוריי תרצ"א, סימן עא).

¹⁶ דברי משה לר' משה אב"ד דאלינא, פרשת בשלח, זאלקווא 1865, לו, ע"ד; תשובות חן לר' גדליהו מליניץ, פרשת צו; לקוטים.

¹⁷ "בחבר ז"ל שסיפר מר' נחמן קאסיווער ז"ל שלא האריך ימים, שנפטר ערך ארבעים שנה", מתוך כתב יד.

¹⁸ עיין להלן, עמ' קלו.

¹⁹ "שמעתי בשם החסיד ר' נחמן זצ"ל", משמרת הקדש לר' משה מסאטנוב, זאלקווי תקי"ו, לקוטים משאר ג' ספרי שלחן ערוך (מו, א). ברור לי שהכוונה כאן לר' נחמן מקוסוב (עיר לא רחוקה מסאטנוב), היחידי באותו דור שמפורסם בשם "החסיד ר' נחמן". עיין להלן, עמ' קכב. ברם הקושי הוא שר' עזיאל מייזליש, תפארת עזיאל, ווארשא תרכ"ג, כד, ע"א, כותב: "שמעתי בדרך רמו מפי איש קדוש וטהור, ר' נחמן קאסובר ז"ל". לפי עדות אחיו, ר' יצחק מייזליש, בהקדמה לספר תפארת צבי על מסכת ביצה לר' עזיאל מייזליש, זאלקווא תקס"ג, ר' עזיאל "לא היה בן ארבעים וחשים" במוותו. ותנה ר' עזיאל היה בחיים בשנת תקמ"ו, שנת פטירתו של ר' יחיאל מיכל מוולוטשוב, וחסידי (תפארת עזיאל, עמוד 54). ובכן נולד אחרי שנת תק"כ, יתכן שחלשון "שמעתי מפי" אינה מדויקת. בתפארת עזיאל, כב, ע"ב: "שמעתי מפי... ר' ישראל בעש"ט ז"ל". וצריך עיין.

כנראה מתה עליו אשתו הראשונה, ור' נחמן נשא אשה אחרת. היא היתה בחיים אחרי מותו של ר' נחמן. ומספרים ש"היתה אחר פטירת בעלה פעם אחת אצל הבעש"ט ז"ל. ונהג בה כבוד מאוד. ושאלו אותו: [הלא] אין שייך אשת חבר כחבר באשתו השנייה? והשיב: כיון שזכתה אצל גוף קדוש כמה שנים, ראויה היא לכבדה".²⁰

מאשתו הראשונה נולד לו בן המכונה בכתבי החסידים "הרב הגדול".²¹ חשיבותו נכרת בכך שר' פנחס מקוריצ', ור' יעקב יוסף המגיד מאוסטראה מביא בספרו דבר תורה ששמע "מפי הרב ר' משה בר' נחמן קסווי"ר ז"ל".²² על חייו אין אנו יודעים אלה זה, שלערך בשנת תק"כ ביקר באוסטראה, מנהג המקום היה שכשנחתארה איש נכבד בעיר שלחו בני העיר לכבודו דבש או יין גפן. ובפנקס גרשם: "א' פ' דבש לבן ר' נחמן קאסיוור".²³ גם מאשתו השנייה נולד לו בן ששמו בלתי ידוע לנו.²⁴

שמות תלמידיו לא הגיעו לידינו. אחד ממקורביו היה ר' יודיל מטשידנוב

²⁰ מתוך כתב יד.

²¹ "מה שקורין ליום שאחר יום הכפורים שם ד' (בלשון אשכנז גאטס נאמען), אמר ר' פנחס מקוריצ' בשם הרב הגדול מו"ה משה בהרב מו"ה נחמן זלה"ה על פי גמרא דכריתות (כה, ע"א): אמרו עליו על בבא בן בוטא שהיה מתנדב אשם כל יום, חוץ מאחר יום הכפורים יום אחד. נמצא אחר יום הכפורים כל אדם הוא בבחינת צדיק ואיתא בגמרא (כבא בתרא עה, ע"ב) עתידין צדיקים שנקראין על שמו של הקדוש ב"ה, והבן. נופת צופים, מר' פנחס מקאריץ, פיעטקוב תרע"א, עמ' 14, סימן ק". ובכתב הנמצאים תחת ידי מחוגו של ר' פנחס מקוריצ': "אני שמעתי מפיו בשם הרב ר' משה בר' נחמן ז"ל שאמר דאיתא בתיקונים או בוהר קדרותא וליצנותא מטחול אתיון קדרותא הוא עצבות בא ג"כ מטחול כמו לצנות. וסיפר שראה אדם אחד שאמרו עליו שהוא לץ גדול והכיר בו שהוא עצבון ובעל מרה שחורה מאוד. ואמר עוד תדעו שבט"ב כשמדברים בני אדם זה עם זה בכל דיבור מתערב שחוק ודווקא מודמן דבר שחוק שהוא וערטילין ושוחקין, כי אז שולט. ולכך אני נוהר שלא לדבר כלל עם בני אדם בתשעה באב".

²² "שמעתי מפי הרב ר' משה בר' נחמן קאסווי"ר ז"ל על מה שאמרו ר"ל ביום שנפקדה שרה אמנו נפקדו עמה כמה עקרות". רב ייבי, חדושים על תהלים, פכ"ד, סלאוויטא 1792, סח, ב.

²³ מנחם מענדיל ביבער, מזכרת לגדולי אוסטראה, ברדיטשוב 1907, עמ' 216.
²⁴ זקן אחד מקוריצ' סיפר מה "שמע מבנו של ר' נחמן קאסיווער, לא ר' משה אלא מבן אחר שהיו לו עם אשתו השניה... בשם אביו. 'שמרה נפשי כי חסיד אני', ומקשה הגמרא בברכות ודוד קרי לנפשיה חסיד וכו' אלא הכי קאמר דוד ולא חסיד אני שכל מלכי מורח ומערב ישינים עד ג' שעות ואני קם בתצות לילה וכו' עיי"ש, וקשה מה זה תירוץ על הקשיא? ופירושו דדוד המלך ע"ה התפלל 'שמרה נפשי' – מהיצר הרע שהיה מכניס בלבו יואות, 'כי חסיד אני'. וע"ז פריך; ודוד איך ס"ד לשמוע אל היצר הרע עד שהוצרך להתפלל על זה? תירוצו הגמרא שהיה קם בתצות הלילה ומוזה הכניס היצה"ר גבותות לכן התפלל שיצא מזה ודפח"ח. על פי כתב יד. בעל שבחי הבעש"ט מביא סיפור על ר' נחמן ששמע מפי ר' שניאור נכד ר' נחמן, שבחי הבעש"ט, נו (יח, ג).

בן המוכיח ר' יוסף, שעמד גם בקורבת משפחה לר' נחמן, והיה אצלו בלודמיר. ר' יודיל הלך בדרכו של ר' נחמן ולא רצה ליהנות משל אחרים, ועסק במסחר ברזל. הבעש"ט אמר עליו שהוא גלגולו של שמואל הנביא. מנהגו של ר' יודיל להקפיד מאד "שהיה לו דגים על שבת" ופעם עלה הדבר בידו בדרך נס.²⁵

נערץ היה ר' נחמן על אנשי דורו והחסידים שבאו אחריו. ר' יעקב יוסף מפולנאה כשהוא מביא דבריו כותב: "דשמעתי מפי החסיד המפורסם מוהר"ן זלה"ה";²⁶ "מהמנוח מוה"ר נחמן קסויר";²⁷ "מן המנוח החסיד מוהר"ן זלה"ה";²⁸ "ששמעתי בשם החסיד מוהר"ן קאסויר";²⁹ "בשם החסיד המנוח מוהר"ן";³⁰ "בשם המנוח החסיד מוהר"ן נחמן קאסויר";³¹ בפי ר' יוסף אב"ד אלעסק, "הרב החסיד המפורסם";³² בפי ר' בנימין מזלאוויץ, "החסיד המובהק המופלא";³³ בפי ר' משה מסטנאב, ר' שמחה מזלאוויץ, "החסיד";³⁴ בפי ר' מאיר תאומים "המוכיח הגדול";³⁵ בפי ר' עזריאל מייזלש, "איש קדוש וטהור";³⁶ בספר "אוהב ישראל" לר' אברהם יהושע העשיל מאפטא, "הרב הקדוש, איש אלהים, קדוש יאמר לו".³⁷

והעיד ר' לוי יצחק מבארדיטשיב שכאשר היה ר' נחמן אוחז בפאות ראשו, היה מכוון שהפאה הימנית מורה על יראת הרוממות, והפאה השמאלית על יראת העונש (פאה בגימטריא אלהים). וכאשר היה אוחז בזקנו היה מכוון שהזקן מורה על י"ג תקוני דיקנא.³⁸

²⁵ שבחי הבעש"ט, קכד-קכה (יח, ג), נז.

²⁶ תולדות יעקב יוסף, קסד, ד.

²⁷ תולדות יעקב יוסף, קלח, ג.

²⁸ צפנת פענח, כב, א.

²⁹ תולדות יעקב יוסף, קו, ב.

³⁰ תולדות יעקב יוסף, קז, ב.

³¹ גזי יוסף, לבוב תקנ"ב, ג, ד.

³² גזי יוסף, לבוב תקנ"ב, ג, ד.

³³ תורי זהב, צ, ג.

³⁴ משמרת הקדוש, מז, א. "שמעתי מהחסיד מורנחמן מקאסוב זלה"ה: ובפרק שנוחכמים וחיו צנוע, חו"ו וה"י בסגול בלשון נוכח, שתהיה צנוע. והוא טעות, אלא צ"ל והיו צנוע,

דחא כל המשנה בלשון נסתר, דקאמר העוסק בתורה זוכה לדברים הרבה... נקרא ריע, אוהב אוהב ומכשרתו ומקרבתו... והיו צנוע, ר"ל שעל ידי עסק התורה גם כן יחיה צנוע ומוחל על עלבוניו. נטיעה של שמחה, ל, א.

³⁵ ברכת יוסף ואליהו רבא, הקדמה; רב פנינים, נד, ב.

³⁶ תפארת עזריאל, 64.

³⁷ אוהב ישראל, תולדות.

³⁸ תולדות אחרן לר' אחרן מויטאמיר, פרשת לך לך.

יראה חיא משם אלהים, "סרי עץ חיים", שער התפילין ס"ב, כ, ע"ד. ההבדל בין

עני מיני יראה ידוע, עיין זוהר בראשית, יא, ב. חרמו שפאה בגימטריא אלהים נמצא

ב"סרי עץ חיים", שער חסילוחת, ס"ו, נט, ע"ד. לקוטי תורה, בשלה, סו, ע"ב.

על פי האגדה תיקן הרבה נשמות. בזמנו היו "צדיקים גמורים, אך לא ידעו את השם לאמתו", ור' נחמן הורה להם "דרך הטוב והישר". היו גם "לומדים מופלגים" שכפרו בתורת השם והחזיר אותם למוטב. גם "רשעים גמורים, בעלי עבירה ובעלי תענוגים", החזיר למוטב על ידי הדברים הטובים שאמר להם "דרך כבוד בלא בזיון".³⁹

ר' נחמן נחשב לגדול שבחבורת הבעש"ט, ושמו נמנה בין הראשונים לתפארת. "בדור הזה נתגלה הבעש"ט שהיתה לו רוח הקודש וגילוי אליהו ועוד מדריגות גבוהות. וגילה סודות התורה לתלמידיו קדושי עליון שהיתה להם גם כן רוח הקודש, כמו גיסו ר' גרשון קוטעוויר, ור' נחמן קאסויר, ושאר תלמידיו המפורסמים".⁴⁰

ג

איש רב לבטים, רותח ותוסס, היה ר' נחמן, מתנצח לא רק עם אחרים אלא גם עם עצמו. נפשו בחלה בקיפאון, בישיבת קבע, בשלוות נפש, בהרגל ובשיגרה, ומלאת תשוקה למרומי הדעת והרגש. הוא היה אומר: 'אלה תולדות יעקב – יוסף': שהיה יעקב מוסיף שלימות בכל יום. הצדיק צריך שילך תמיד ממדריגה למדריגה.¹

³⁹ עטרת יעקב וישראל, נג, ב.

⁴⁰ ויכוחא רבה, מונקאטש תרנ"ד, לב, א.

לפי ר' יעקב עמדין, ספר התאבקות, דפוס לבוב תרל"ז, פ, עמוד ב, החזיק ר' יחזקאל לאנדא "ביד נחמן קאסאב, מין בפ"ע (בפני עצמו) ובור ריק, ושלחו לאפטא לטמא שם ק"ק (קהלה קדושה). וכשהרגישו בו הכשרים פרסמוהו לאיש זר ובער. ועל דבר זה התרגשו הקרחים (משפחת ר' יחזקאל לנדא) שם רעש גדול. בעבורו הציתו אשה מריבה... כאשר סיפר לנו צ"מ בר סמכא". ש. דובנוב, תולדות החסידות, עמוד 102, מזהה את האיש שר' יעקב עמדין חשד אותו במינות שבתאית עם ר' נחמן מקוסוב שלנו, בלי לתת ראייה לדבריו. ברית כרותה לחשדים שיתקבלו, וכך נתפשטה הדעה שר' נחמן שבתאי היה. כדאי לשים לב לדיבור שנשתמר בשם ר' נחמן, המעיד על התנגדותו הנמרצה למשיח שקר ולתקלה שהאמונה בו מביאה לבריות. "וכמ"ש החסיד מו"ר נחמן ז"ל מקאסוב על פסוק על נהרות בבל (תהלים קלו, א). רוצה לומר: על נהרין שלמעלה שנתבלבלו. אבל לעתיד אפילו עולם השפל תהיה לו עליה, וכל שכן העולמות שלמעלה, וכמו שנאמר כולו עולמן קיימן כימא דשבתא. וזהו שיר המעלות: שאו ישירו המעלות העליונים ותחתונות שזכו המעלות. ואימתי ישיר? לזה אמר: בשב"ה בעצמו את שיבת ציון. שישבו לנו משיח אמיתי, ולא כבשעת חורבן שהקליפה מטעה הבריות בשקר וגורם ירידות ולא מעלות". דיבור זה נמצא בספר יקר המציאות "נטיעה של שמחה" מאת ר' שמחה בר' יהושע מזלאוויץ (שכתב גם קורות נסיעתו לארץ הקדושה בשנת תקכ"ד עם חבורת החסידים מגליציה, אוקריינה וליטא, בשם "אהבת ציון"), לא, א. עיין ר' חיים ליברמן, בצרון, תשס"ו, עמ' 114.

¹ "ששמעתי בשם חסיד מוהר"ן קאסויר", תולדות יעקב יוסף, קו, ב; קז, ג;

עלייה, התרוממות, אינה מתקיימת אלא במי שמשים את נפשו בכפו ומעפיל, ואין אדם מעפיל אלא מתוך שלימות הרצון ואחדות הכוונה. הצרה היא שהלב חי בשתי רשויות, והוא קרח מכאן ומכאן. "כשם שיש פירוד לבבות וקטטה בעולם, בין אומות ובין יחידים, כך יש לפעמים פירוד לבבות ביחיד עצמו". רשת פרושה לרגלי העולה בהר ה', וכת נסתר מרגיו את יצר הרע על יצר הטוב. מכתת אדם את רגליו משלב לשלב, מטפס ועולה ממדריגה למדריגה, והנה פתאום כאילו נהפך הסולם. חשב האדם שהוא עולה ואינו אלא יורד, כאילו כל עלייה צורך ירידה היא.

מטבע הדברים שהחיות רצוא ושוב בעולם, שנה, נפש, ויש זמן שאדם נדחף ממקומו למדריגת הקטנות. מה יעשה האדם שלא ימוט לעולם? יתחבר ב"שלומי אמוני ישראל, שהם בבחינת הגדלות. ומצד האחדות והתחברם יחד, אם כן במקום קטנות יש שם גדלות. וזה כלל גדול".² ועל אחת כמה וכמה שהתחברות זו נחוצה היא לאנשים פשוטים. כי "אנשי החומר הם בבחינת קטנות, ושלומי אמוני ישראל הם בבחינת גדלות. ובהתחברם יחד הם גם כן בסוד גדלות".³

ר' נחמן קפדן היה כשמאי, ודומה כאילו בא בטרוניא עם בני אדם. הוא לא היה נוח לבריות, לא הצטיין במידתו של הקדוש ברוך הוא המשמיע את האדם לפי כוחו, ודיבוריו קשים ומצליפים. "שמעתי מהחסיד מוהר"ר נחמן ז"ל: סוחר אחד התפלל במרוצה מאד. אחר כך בא המוכיח הנ"ל ודיבר עמו במרוצה מאד. גער בו הסוחר: איש משוגע, אין איש מבין דיבורך. אמר: ראה, דיבורך בתפלה מי מבין? ואם תאמר: מלאכים יודעים מחשבה שלב, אתה יודע שלא היתה לך שום מחשבה קדושה".⁴ ר' נחמן כנראה לא הרבה שיחה עם הציבור. כמו בויקה ליחידים, תשוקתו לקנות את לבות הצעירים ולבנות בעיניהם את דרכה של מצוות אנשים מלומדה. בפי מעריציו נשתבח בתואר "חסיד", תואר מגיד לא ניתן לו. יתכן שנשתמר בדבריו זכר קוצר רוחו כשהוטל עליו לדרוש ברבים. "כשהחכם הרוצה להשמיע תורה ומוסר הוא בין אוילים, אשר 'חכמה ומוסר אוילים בזה' (משלי א, ז), אז הוא כבד פה... שאין פיו יכול לדבר ולהשמיע. וזה שאמר משה: כבד פה

קצב, ג (צח, ד; צט, ד; קצד, ד; קצו, ד); "שמעתי בשם החסיד מוהר"ן קסיר זלה"ה, בן פורת יוסף, מח, ד (מד, ב); צפנת פענח, כד, א; כה, א.

² "מפי החסיד המפורסם מוהר"ן זלה"ה, תולדות יעקב יוסף, קסד, ד (קסו, ד).

³ "מפי מוהר"ן זלה"ה, צפנת פענח, ז, ב. ר' נחמן אמר: "מה שאין יכולין לפעול בתפילה מהשם יתברך, לפי שאנו רחוקים מהשם יתברך, שנתרחקנו על ידי עוונות, ועצת לוח להתחבר כל ישראל כאחד, ויצטרפו אחד לחברו, וחברו לחברו עד שיגיעו...". מתורת החסידות, חוברת א (תורת רבינו פנחס מקוריץ), מאת ר' מתת' יחזקאל גוטמן, בילגורי תרצא, סימן עב.

⁴ רב פנינים לר' יוסף תאומים, פרנקפורט דאדר, תקמ"ב, נד, ב.

אנכי. לכך מי אנכי כי אלך אל פרעה, המוני עם, בחינת העורף".⁵ "כי חסרון כבד פה אינו מצד עצמו רק מצד זולתו", כשהחכם מדבר ל"ממאנים לשמוע חכמה ומוסר אז הוא כבד פה".⁶

קובל ר' נחמן על הציבור שהם "פונים עורף ולא פנים וממאנים לשמוע חכמה ומוסר".⁷ חכם הנופל בין הכסילים הוא לחרפה ולשנייה בעיניהם. טוב לחכם כשהוא בין הכסילים שיעשה עצמו כסיל ואז יהיה נכבד בעיניהם.⁸ דרש בר קפרא: "רגזן לא עלתה בידו אלא רגזנותא".⁹ דקדק ר' נחמן בחיבה "בידו", ופירש: "נודע שבכל לילה בעת עליית הנשמות כותבת היד [בפנקס עליון] כל מה שחטא האדם בזה היום. והנה אם היה לו לב רגז באותו היום, אין היד כותבת אלא חטא רגזותו, ואז אינה צריכה לכתוב יותר, מאחר דדא ביה כולא ביה, כי זה מביא לכל העבירות, וזהו לא עלתה בידו — לכתוב אלא חטא רגזותו".¹⁰

ממידתו של מוכיח לדבר בגנותם של אחרים, לראות נגעי ציבור וקלקלות יחיד. את הכתוב 'ולא יראה לך חמץ' (שמות יג, ז) דרשו חז"ל "שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה [חמץ] של אחרים ושל גבוה".¹¹ ר' נחמן פירש מאמר זה בלשון תמיהה: שלך אי אתה רואה ("כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו")¹² אבל אתה רואה של אחרים — על אחרים אתה מסתכל למצוא בהם עוון?!

שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של גבוה?!

"כלל גדול שלא יבלבל אותו שום כיטול... האדם יראה את עצמו כאילו בשבילו נברא העולם", ואילו "היה יחידי בעולם היה סוכר שהוא צדיק וחסיד, ישר ונאמן". מה שאין כן עתה כשרואה דבר מכוער בחבירו יבין בדעתו שיש בו שמץ ממנו.¹⁴

ואחד מבני דורו כותב: "ושמעתי בשם החסיד ר' נחמן זצ"ל: אם אתה רוצה לשבת, שבת המקום; ואם אתה רוצה לגנות, ספר בגנותך".¹⁵ פתגם זה מובא בספרי ר' יעקב יוסף מפולנאי בשם הבעש"ט.¹⁶

⁵ "שמעתי מן מוהר"ן, בן פורת יוסף, עא, ב (סו, ג).

⁶ "בשם מוהר"ן, בן פורת יוסף, עג, ג (סו, ד).

⁷ "בשם מוהר"ן, בן פורת יוסף, ג, (סו, ד).

⁸ "בשם מוהר"ן, עיין כתונת פסים, מה, ג.

⁹ קדושין, מ, ע"א.

¹⁰ שפתי צדיקים לר' פנחס אב"ד דינאוויץ, פרשת מטות, ישמח לב, ברכות.

¹¹ פסחים ה, ע"ב.

¹² משנה נגעים, פ"ב, מ"ד.

¹³ תפארת עזריאל, עמ' 64.

¹⁴ "שמעתי מן מוהר"ן, תולדות יעקב יוסף, לג, ב.

¹⁵ משמרת הקודש, עיין למעלה פ"ב, הערה 34.

¹⁶ "דשמעתי בשם מורי מוסר פרטי הכולל: אם ירצה אדם לגנות שום בריה או אדם

ר' נחמן לא היה מעורב בין הבריות. מהפכן היה בטבעו, ודרישותיו רבות וחמורות ללא ויתור וללא פשרה. הוא הוכיח לבני אדם שאינם מקיימים 'שויתי ה' לנגדי תמיד' גם בעסקם בסחורה ובמשא ומתן. וכשאמרו לו: איך אפשר? השיב: הלא בהיותו בבית הכנסת ומתפלל אפשר לאדם "לחשוב בכל מיני סחורה ומשא ומתן. הוא הדין איפכא נמי אפשר".¹⁷ העם לא היה מוכן לקבל את דרישותיו, אבל הוא עמד על דעתו. איזה דרך ישרה שיבור לו האדם? כל שאין לו תפארת מן האדם. אל תחפוץ במה שבני אדם משבחים ומקלסים. להפך: אחוז בדבר שבני אדם מתנגדים לו.

רבי אלעזר אמר: "לעולם הוי קבל וקיים. אמר רבי זירא: אף אנן נמי תנינא: בית אפל אין פותחין בו חלונות לראות נגעו".¹⁸ פירש ר' נחמן "קבל – לשון נגדיות".¹⁹ אל תשאוף להסכמה אלא להתנגדות. וזה פתרון הסיפור על רבה ששחט את רבי זירא. למחרתו ביקש רחמים עליו והחיה אותו.²⁰ כי רבי זירא רצה לעלות לארץ ישראל והתחבא מלפני ר' יהודה שהורה: "העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה".²¹ ורבה בזה שעזר לרבי זירא שחט אותו. "כי זה כלל גדול שלא יחפוץ אדם במה שמשבחו חבירו ומקלסו. רק כשאומר לו נגדיות בזה יחפוץ. וזה שאמר [ר' אלעזר] 'הוי קבל וקיים'. ומה שנאמר שרבה ביקש רחמים והחיה אותו, פירוש "כי עניין נגדיות הוא בתורה, כי תלמידי חכמים שבבבל נקראים חובלים".²² מה שאין כן בארץ ישראל. [ששם תלמידי חכמים] גוחים זה לזה. אמנם בתפילה צריך התכללות זה בזה. וזה שהסכים רבה לרבי זירא... בעי רחמי שהוא תפילה ואחיי".²³

שמחת החסידים בעבודתם היתה "כסלון ממאיר וקוץ מכאיב" בבשר סריסי הרוח, שהיו קובלים על "החסידים" על מנהגייהם המשונים. ר' נחמן הזהיר את "החסידים" שאל יתביישו מפני המלעיגים. משל למה הדבר דומה? למלך שהמציא כלי שיר שלא היה דוגמתו בעולם: כלי שיר כולל כל מיני שיר.

יגנה את עצמו; ואם ירצה לשבח שום אדם ישבח יותר להשם יתברך". תולדות יעקב יוסף, לג. א. השווה גם בן פורת יוסף, סה א, (נט, ב).

¹⁷ "בשם מוהר"ר נחמן קאסוויר", תולדות יעקב יוסף, כ, ד (יט, ד).

¹⁸ "אמר רבי אלעזר לעולם הוי קבל וקיים (רשי: קבל לשון אפל. עשה עצמך אפל ושפל). אמר רבי זירא אף אנן נמי תנינא בית אפל אין פותחין לו חלונות לראות נגעו (רשי: נמצא שאפלתו הצלתו, דכל זמן שאין כהן רואהו אין מטמא בנגעים)". סנהדרין צב, ע"א.

¹⁹ תרגום כננדי (בראשית ב, כא) לקבלה.

²⁰ מגילת ז, ב. צ"ל ואחיי במקום ואיתסי.

²¹ "ר' זירא הוה קמשתמיט מיניה דרב יהודה דבעא למיסק לארץ ישראל, דאמר רב יחודה כל חעולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה". כתובות ק", ב.

²² סנהדרין כד, ע"א.

²³ "ששמעתי מן מוהר"ן, צפנת פענח, טו, ג.

ויצו המלך את עבדיו לפרסם את המצאתו בין מלכי המדינות. הלכו עבדיו ובאו לחצר מלך שהיה שרוי באבילות, וצויה המלך לגרשם עד שבאו במדינה אחרת למלך שהוצרך לכל זה. הרשעים הם כמו אבילים, ומשום כך שמחה של מצווה כקוץ מכאיב להם.²⁴

לא התנצל ר' נחמן, ולא השתדל להצדיק את דרכיו בעיני המתנגדים לו. גבה לבו בדרכי ה' ובז היה לפשטנים שלא ראו מאורות מעולם, ועם כל זה מדברים דופי באנשי מעלה העומדים בהיכל המלך ועוסקים בקישוטי הכלה העליונה. משל למה הדבר דומה? למלך שביקש אומן "לצייר בסממנים את היכל המלך. ונתאספו אומנים מכל מדינות המלך לראות מי יצייר יותר חידוש[ים]". וצייר אחד שבוטל שעומדת בשדה ועליה עוף קטן, ותמחה על חידוש זה. ובא ערל אחד מפחותי ערך ונתן דופי, כי בשדה תמיד מתנועעת השכולת, וכאן עומדת על עמדה. והצייר עמד וצייר צורת המחרישה, והפועלים הולכין אחריה, והוטב [הציור] למלך ולשרים. והערל הנזכר לעיל נתן דופי: מה שראוי להלוך בימין, צייר הליכתו בשמאל. ונתכייש הצייר כך כמה פעמים, עד שבאחרונה צייר נערה המשרתת ומקשטת את המלכה בחדר הפנימי. והאיש הנזכר לעיל נתן גם כן חיסרון. אז הכהו מכה רבה: איך אתה נותן דופי בנערות המלך בחדרי חדרים שלא ראית אותן מימין!²⁵

ראה מה בין מידתו של החסיד ר' נחמן למידתם של המתנגדים. המתנגדים אומרים: קבלו דעתי, אין ברשות התורה אלא דרך אחת, וכל הפורש ממנו כאילו פורש מן החיים. ברם ר' נחמן טוען: הרבה דעות בישראל. כשם שאין פרצופיהם שווין זה לזה, כך אין דעתם שווה. אין לך דרך שאין בה עקמות, אין לך דרך שאין בה כמנות, אין לך דרך שאין בה פרשות.

איכה ישבה בדד העיר רבתי עם. ונאמר על זה במדרש איכה רבתי: רבתי בדעות. המוכיח מפולגא אמר בשם ר' נחמן שעל פי המדרש, הנביא מקונן על חורבנם של בני ישראל שהם בעלי בחינה גדולה כזו שאף שיסודה ושרשה של עבודת השם יתברך הוא אחד, עם כל זה יסתעפו לבחינות רבות, עד "שכל אחד עובד להשם יתברך על פי הבנת דעתו המשוללת מאת חברו".²⁶

תקיף דעת ואמין לב היה ר' נחמן ונקי מכל שמץ של רגשנות ורכונית. פעם עבר דרך העיר זאלראווע (?) "עם סחורה בעת תפילת שחרית. ועמד עם

²⁴ "בשם מוהר"ן קאסוויר", כתנות פסים, כ, ג; "מהמוח מו"ה נחמן קסוויר", תולדות

יעקב יוסף, קלח, ג.

²⁵ "בשם המנוח החסיד מוהר"ר נחמן קאסוויר", כתנות פסים, ז, ד.

²⁶ "בשם מוהר"ן קאסוויר ז"ל", תשואות חן, פרשת ויחי. ור' גדליה מוויניץ מוסיף ואמרי קדשו מובנים ומוכרחים. כי בלתי אפשר לשני בני אדם שיעבדו את ה' בבחינה אחת, בסוד אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. עיין שפתי צדיקים לר' פנחס מדינוביץ, פרשת ויקרא.

עגלה שלו נגד בית המדרש, ולקח הטלית ותפילין, וכנס לבית המדרש, ועטף טלית ותפילין ועמד לפני התיבה להתפלל בלי רשות. וירע להם איך העיז האיש האורח לעמוד לפני התיבה בלי רשות. וכששמעו הדיבורים היוצאים מפיו, מתוקים מדבש ונופת צופים, היו נהנים ושותקים. אף על פי כן חרה להם. ולאחר קדיש דרבנן התחיל הודו קודם שאמר ברוך שאמר. נתמלאו כולם כעס וחמה, והיה בדעתם למושכו מן התיבה. אך מחמת שהיו מתאווים מאד לשמוע דבריו ותפילותיו לא יכלו לעשות שום דבר. והיה שקלא וטריא בדבר עד שגמר תפילתו. כשגמר כל תפילותיו פצו עליו כל אנשי בית המדרש, ואמר עליו: איך מלאו לבו לעמוד לפני התיבה בלי רשות, ולשנות הנוסחא אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר היו גדולי הדור? ענה ואמר: ומי יאמר שהם בגן עדן? וכששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והיה שם בעל המחבר ספר תולדות יעקב יוסף(?), ונתן גדולתו לתלמיד אחד שיהיה מגיד מישרים במקומו, ושמו ר' זלמן. וקפץ עליו ר' זלמן יותר מכולם. ובא ר' אלכסנדר תלמידו של ר' זלמן ואמר: הגיחו את האיש שהוא תמיד עם השם".²⁷

דרישות החסידות של ר' נחמן משמעותן זלוול בעבודה שאינה אלא מעשי אבות בידיהם של בנים. סיסמה בפיו: אל תפנו אל האבות.²⁸ כשהיה שומע טענה "מדוע לא ראיתי חסידות זו מאבי ומאבי אבי", היה משיב: "אל תפנו אל האבות... ועוד אם הביא [אביך] משיח?..."²⁹ כלום האבות עשו תמיד כהוגן? רק אשתו של לוט הביטה מאחוריה.

כלל מקובל בישראל: "הזהירו במנהג אבותיכם בידיכם!" אם יאמרו לך זקנים סתור וילדים בנה, סתור ואל תבנה, מפני שסתירת זקנים בניין. "מה עוף אינו פורח אלא בכנפים, אף ישראל אין יכולין לעמוד אלא בזקנים". בא ר' נחמן וחלק כבוד לצעירים. השעה היתה עת לעשות מלחמה לה. וברור היה לו שבתכסיסי מלחמה "לא בסבי טעמא". "אין לך נאה בישיבה אלא זקן, ואין לך נאה במלחמה אלא בחור". תשאל מדוע יפה כח הבנים מכח

²⁷ שבחי הבעש"ט, נו (יח, ד).

²⁸ על יסוד ויקרא יט, לא. אימרה זו מובאה אצל ר' ישראל יפה, אור ישראל, הקדמה, ח, ג: "שמעתי שהגידו בשם הגאון המפורסם מחותני הרב כמהור"ר משה במהור"ר דוד, שחיה בסוף ימיו מרביץ תורה בק"ק ווילנא, היה אומר בדרך מוסר: אל תפנו אל האבות, שאמרו מנהג זה מן האבות". ביסוד האימרה הזאת היא ההתנגדות להפרות ערך המנהגים שהתרחבו והלכו מדור לדור. השווה דברי רבינו תם: "וגם כתבת שלא לשנות מנהג מפני חלעג. מנהג זה גהינם למסרע. אם שוטים נהגו, חכמים לא נהגו. ואפילו מנהג חזן אין עוקר חלכה. בוח טעות גדול טעיתם. ואף תוסיף עוד לדמות דמיונות כאלה". שלטי חבורים על מרדכי, גיטין פח, ע"א. עיין מאמרי ב- The Yearbook of the Central Conference of American Rabbis כרך 63 (1953), עמוד 406, הערה 8.

²⁹ "בשם חסיד מוחר"ר רבי נחמן קאסויר", תולדות יעקב יוסף, מט, ג (מר, ב).

האבות? הזקנים מתוך שהשתקעו בעולם הזה נתעלם מהם מה שראתה ולמדה הנשמה למעלה לפני שירדה לתוך הגוף, הצעירים עדיין זוכרים את העולם העליון. פעם אמר לאיש צעיר לימים: "עדיין לא נשכח ממך הנהגת עולם העליון..."³⁰

ר' נחמן יצא לחזק את עמוד התפילה, את העבודה שבלב. נסע מעיר לעיר ללמד את הבריות כיצד להתפלל. מאז מעולם עמדו בישראל מטיפים שהשפיעו על הקהל בכח דיבורם. הבעש"ט ור' נחמן השפיעו על העם גם בדרך תפילתם. במאמץ זה היה חידוש מובהק. מנהגו של ר' נחמן כשבא לאיזה עיר היה הולך לבית הכנסת ועובר לפני התיבה, לפעמים אף בלי רשות הגבאים. דרך תפילתו בהתלהבות לא היתה ידועה אז בעולם. "הדיבורים היוצאים מפיו היו מתוקים מדבש ונופת צופים".³¹

ר' דוב בער בר' שמואל, מחבר "שבחי הבעש"ט" מספר בשם חותנו ר' אלכסנדר שוחט, סופרו של הבעש"ט במשך שנים רבות: "כשר" נחמן גנחיו גנח בתפילה משברת הלב השומע (ו)דומה לו כאילו נחתך לשנים".³² ר' נחמן דרש תפילה בהתלהבות. אף אלה המתפללים בציבור בבית הכנסת אל יצניעו את התפעלות הנפש; כל אחד יעשה "תנועות כפי התלהבות שלו". אמרו לו פעם, הלא רבי עקיבא "כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה, מפני טורח הציבור", ורק כשהיה "מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומצאו בזוית אחרת, מפני כריעות והשתחויות"?³³ השיב ר' נחמן, "שאם אדם מתפלל עם חברים שיש להם אהבה ואחדות", אז כל הקהל כיחיד, וכל אחד "מתפלל ביחיד".³⁴

מה תוכן התפילה? "אנשי הצורה אין מתפללים עבור העולם הזה, כגון לחם לאכול או בגד ללבוש. הם מתפללים על עניינים רוחניים. רק המוני עם מתפללים על עסקי העולם הזה. ואם תאמר: מניין מגיעה פרנסה לאנשים הרוחניים? מתפילת המוני עם. "כי בהתפלל איש המוני על לחם או בגד... מזה נמשך לחם ובגד בגשמי גם לאנשי הצורה שאינם מתפללים על לחם ובגד הגשמי רק ברוחני..."³⁵

ר' נחמן הצטיין כנראה בכשרון בזמרה, בנו ר' משה ידע את הניגונים

³⁰ "בשם המנוח החסיד מוחר"ר קאסויר", תולדות יעקב יוסף, קנה, א (קנו, ג).

³¹ שבחי הבעש"ט, נו.

³² שבחי הבעש"ט, נו (יח, ג).

³³ ברכות לא, ע"ג.

³⁴ "שמעתי משם הרב החסיד המפורסם מורנו נחמן קאסויר, שאם אדם מתפלל עם חבירו שיש להם אהבה ואחדות, זה נקרא מתפלל ביחיד, או מותר לו לעשות תנועות כפי התלהבותו שלו, ולא בענין אחר". גווי יוסף, לבוב תקנ"ג, ע"ד.

³⁵ "שמעתי מתחסידי המנוח מוחר"ר זלח"ה, בן פורת יוסף כג, ד (כ, ד); "שמעתי מן המנוח חסיד מוחר"ר זלח"ה, צפנת טענה, כב, א.

שלו.³⁶ על רושם תפילתו מסופר שפעם בשבת בבוקר הלכו ר' נחמן ואחד ממקורביו(?) ר' יודיל למרחץ שהיה סמוך לבית המדרש. "ר' נחמן היה זריז מאד, ור' יודיל היה מעט עצלן, ובעוד שהפשיט את בגדיו, ור' נחמן עומד לפני התיבה ומתפלל. וכשיצא ר' יודיל מן המקוה, שמע שר' נחמן מזמר האדרת והאמונה. ונתלהב ורץ לבית המדרש בכתונת לבד בלי הלבושים, ורקד שם ערך שתי שעות בבית המדרש".³⁷

ר' נחמן היה מן הראשונים שהגהיג את המנהג להתפלל בנוסח ספרד,³⁸ נוסח שהיה ידוע אז בפולין כמיוחד למקובלים. היה אומר האדרת והאמונה בשחרית של שבת.

במסעותיו הראה ר' נחמן לישראל מטבע של תפילה, מטבע של אש. והבעש"ט אמר: "עד מקום שנסע ר' נחמן יודעים מה היא התפילה, ובמקום שלא היה ר' נחמן אין יודעים מה היא התפילה".³⁹

על שאלת הקדמונים, הלא הקדוש ברוך הוא יודע מחשבות אדם וצרכיו, אם כן למה צריך האדם להוציא בשפתיו כשמתפלל על צרכיו? ענה ר' נחמן: תועלת התפילה היא ש"על ידי כלי הדיבור נעשו כלים להוציא [את] השפע [העליון] בפועל בכלים אלו". מה שאין כן אילו התפלל במחשבה בלבד, גם השפע היה יורד בצורה רוחנית.⁴⁰

כלל גדול בידי חכמי המוסר: הטוב והרע שתי רשויות הם. הקדוש ב"ה קבע לזה תחומו במצווה, ולזה תחומו בעבירה. יצר הטוב מושך את האדם למצוות, ויצר הרע מסיתו לעבירות. הדרכים מסומנים, התחומים קבועים, ואין רשות אחת נוגעת בחברתה. "אין יצר הרע שולט אצל התורה, ומי שחתורה בלבו אין יצר הרע שולט בו, ולא נוגע בו".⁴¹ "אין יצר הרע נכנס לבית המדרש... הולך עמו כל הדרך, כיון שמגיע לבית המדרש אין לו רשות ליכנס שם".⁴²

בבית מדרשו של הבעש"ט הכירו שהתחומים מובלעים זה בזה; הטוב וחרע עומדים זה לעומת זה וגם זה בתוך זה. ראו לא רק את הרע בטומאתו ואת הטוב בקדושתו, אלא גם את תערוכת מצוה ועבירה, תערוכת מין בשאינו מינו, כמה כרכורים מכרכר יצר הרע להעביר את האדם מן העולם. הוא בא

³⁶ על פי כתב יד. ניגון אור פניך בפיוט לשבת שקלים.

³⁷ שבחי הבעש"ט, נז (יח, ג).

³⁸ שבחי הבעש"ט, נז.

³⁹ מחבר שבחי הבעש"ט בשם חמיו. עמ' נז.

⁴⁰ "בשם חסיד מוהר"ן זלה"ה, בן פורת יוסף, כ, ב; "ותירץ מוהר"ן זלה"ה, מה, ג;

ישמעעלי מן מוהר"ן, כתונת פסים, כח, ד.

⁴¹ מדרש תחלים, סק"ט, ז.

⁴² מדרש תחלים, סק"ט, סד.

בעקפין, מבריה את נכסיו ומפתה את האדם למצווה. כלומר: מסית את האדם לעבירה בדמות מצווה. והיפוכו של דבר, לפעמים מעז יוצא מתוך. גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה.

חז"ל אמרו: "אם פגע בכ מנוול זה (יצר הרע), משכחו לבית המדרש", ותמה ר' נחמן על המילה "אם", שהיא לשון תנאי, כאילו יצר הרע פעמים פוגע באדם ופעמים אינו פוגע בו. "דודאי אין רגע בלא פגע של זה המנוול? וביאר, דודאי אם לא ישנה כסות ולשון, מי ישמע לעצתו? רק שתחולתו לשנות כסות ולשון כאילו הוא יצר הטוב ומפתה [את האדם] למצוה ואז אין לאדם עצה אלא למשכחו לבית המדרש, וילמוד או יתפלל בדחילו ורחימו. ואז אם היה יצר הרע נימוח ולא יאמר עוד כבתחילה. ואם מכל מקום יפתחו ידע שאין זה יצר הרע".⁴³ "אומרים בשם החסיד המובהק המופלא מהור"ר נחמן קאסיוויר: קדשי קדשים שחיתתן בצפון, דהיצר הרע מסית לאדם לעבירות חמורות. וכשהאדם צדיק וכובש אותו כמה וכמה פעמים, אז מתחיל להסיתו למצוות שהם באמת עבירות גדולות, כגון שמצוה למוסרו לעכו"ם או לביישו והדומה לו, או שמטיל בו פנייה דקה שאי אפשר להרגיש בה עד שיחקור אחריה בחקירות גדולות ואז ירגישה. ועל זה צריך הצדיק שלא להעלים השגחה זו ממנו אף רגע אחת כמאמר החסיד אתה ישן והוא ער לך, אתה מתעלם והוא משגיח עליך להטרידך פתאום משני עולמות. וזה אמר קדשי קדשים שהם הצדיקים הגדולים, שחיתתן של היצר הרע השוחטן בצפון, היינו בדברים הצפונים... שידוע שלא יציית אותו בעבירה נגלית, מה שאין כן קדשים קלים שהם המוני עם שהם קלי הדעת, שחיתתן בכל מקום בכל עבירה הנגלית גם כן יכול לשוחטן. עד כאן שמעתי ודפח"ח".⁴⁴

מאידך גיסא אין לראות ביצר הרע כח המביא לידי חובה וזדון בלבד, אדם יצא מגלות יצר הרע על ידע שידע שבכל "עצת יצר הרע הרע" יצא ממנו לו טובה, כמו שדרשו... שטן ופנינה לשם שמים בתכוננו... אתא שטן נשקיה אכרעיה,⁴⁵ וכן בכל עניין נגדיות שיש לאדם נגד רצונו על ידי היצר הרע יצא ממנו טובה, כגון שפיכות דמים, שביישו ושפך דמיו ברבים, זה לטובתו בגשמי וברוחני, כי בגשמי הוא רפואה על ריבוי דמים, וכנזכר לעיל, וברוחני יש פשיטא תועלת. וכן בגילוי עריות, מן המורגש ישיכיל במושכל, ומחשק הגשמי יבוא לחשק הרוחני, כמו שכתבתי במקום אחר.⁴⁶

⁴³ "בשם החסיד מוהר"ן קאסיוויר, תולדות יעקב יוסף, פ, א (עג, א).

⁴⁴ תורי זהב לר' בנימין בר' אהרן מגיד מירסר, בולאזיץ, מאהליב תקע"ו, צ, ג. עיין גם צפנת פענח, לו, ד.

⁴⁵ בבא בתרא טז, ע"א.

⁴⁶ "דשמעתי מן מוהר"ן, צפנת פענח, לח, א; וכיוצא בזה כתבתי בשם מוהר"ן, תולדות יעקב יוסף, טז, ג (יב, סוף ע"ב).

כיוצא בזה: 'גם אויל מחריש חכם יחשב' (משלי יז, כח). ודקדק ר' נחמן "דמחריש לאחרים משמע, והוי ליה למימר: אויל שותק או חרש [חכם יחשב]? וגם להבין מה שכתב בש"ס: 'דוד לא ראה חלום טוב כל שנותיו'.⁴⁷ והטעם כי לפעמים מהני שטותא לאדם⁴⁸ כמו שמצינו בדוד שנפל ביד אכיש מלך גת ויתחולל בידם (שמואל-א כא, יד). אמרו: אחר הוא, וניצל. וכן בש"ס ברבי מאיר שנכנס לבית זנות, אמרו: אחר הוא וניצל מהגזירה. כך הצדיק בחלום נכנס בין הקליפות שלא יתקנאו בו, וכן בתפילה במחשבות זרות. וכן בכלב: שיתף עצמו עם המרגלים לומר שהוא עמהם ויכול [היה] להשתיקן אחר כך.⁴⁹ ובוזה יובן: גם אויל, רצה לומר: שעושה עצמו [כשהוא] בין אוילים שגם הוא אויל, ועל ידי זה מחריש: שיכול להשתיקן אחר כך, כמו שכתוב: 'ויהס כלב את העם' (במדבר יג, ל) – לכך חכם יחשב, כמו שכתוב: 'ועבדי כלב עקב רוח אחרת עמו' (שם יד, כד).⁵⁰ 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך' (דברים י, יב). פירש ר' נחמן: מה ה' אלהיך שואל מעמך? שתהיה במדריגת 'ונחננו מה', כדברי משה רבינו שאמר לישראל: 'ונחננו מה כי תלונו עלינו' (שמות טז, ז).⁵¹

ד

מרובים המכשולים והנפתולים בחייו של האדם השואף אל האמת. מבקש הוא לעבוד את קונו בכל לב, וקופצת עליו רוגזה של פנייה. טובת הנאה אישית פעוטה, ונותנת בנשמתו טעם לפגם. פנייות ומחשבות זרות מטרפות על האדם את דרכו, משבשות את דרכיו, וסופן שמקצצות את כנפיו. כשלונות אילו בכוחם לגדור בפני האדם את הדרך המוליכה אל השגות.

כשם שר' יעקב יוסף משתמש במונח "שפיכות דמים" בהשאלה להלבנת פנים ברבים, כך השתמש במונח "גילוי עריות" לאביזריהו דיגלוי עריות, שלפי סנהדרין עה, ע"ב, חם בכלל יהרג ואל יעבור. לפי רבינו יונה, אגרת התשובה, אסור מן התורה להסתכל באשת איש. עיין חרדים, מצוות לא תעשה, פ"ב: "אזהרה שלא להסתכל בעריות בפסוק ולא תתורו אחרי לבבכם". עיין דברי ר' שמעון בן לקיש: "שלא תאמר שכל מי שהוא נואף בגופו נקרא נואף, אלא נואף בעיניו נקרא נואף", ויקרא רבה, פכ"ג, יב.

⁴⁷ ברכות נב, ע"א.

⁴⁸ עיין כתובות יז, ע"א.

⁴⁹ סוטה לה, ע"א.

⁵⁰ "דשמעתי מן מוהר"ן, צפנת פענח, סב, ב.

⁵¹ "בשם החסיד מוהר"ן קסויר, תולדות יעקב יוסף, כא, ג; שפלות ויראה מדריגה אחת חן, שם, מז, ב. משח רבינו עליו השלום היה עניו מאד מכל אדם אשר על פני חאדמח (במדבר יג, ג), "שהיה כל כך דבק בו יתברך ששכח איש בני אדם פחותי ערך וזולתו". בשם מוהר"ן, כתנות פסים, מז, ג.

יותר מכל החכמים שבדורות הקודמים עמדו על הסכנה הזאת בבית מדרשו של הבעש"ט. המהלך בדרך יחידי ומפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו.¹ והקשה ר' נחמן: "איפכא היה לו לומר: המהלך יחידי בדרך ומפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו. וכיאר דקאי על איש ישר ותמים ההולך בדרך יחידי של עולם, רק שמפנה לבו לבטלה, שיש לו פנייה קצת במעשיו שעושה, הרי זה חייב".²

מה נוראים חיי בשר ודם. חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם, ברם במעשיו הוא עלול לאבד את צלמו. אלא גדולים רחמיו של הקדוש ברוך הוא שהקדים רפואה למכה, תיקון לקלקלה. במשנה נאמר: "מי שאבד ממנו חותמו ממתינין לו עד הערב".³ ופירש ר' נחמן: "היינו [מי] שנאבד ממנו צלם אלהים מחמת חשכת מעשיו, רחמנא ליצלק, ממתינין לו עד הערב, היינו עד ערב שבת, שזה מרכז לכל ימי השבוע, או עד ערב ראש חודש, שאז מרכז לכל ימי החודש, או עד ערב ראש השנה, שהוא מרכז לכל השנה".⁴

בדרך המקובלים בני דורו עסק ר' נחמן בצומות וסיגופים, ודיבר על הצורך להתענות משבת לשבת.⁵ הוא גם עסק בתיקון העניין הידוע בשם "קריי", שכל כך העיק למצפון המקובלים. מספרים שפעם אחרי שקרה לו מקרה לילה, התענה משבת לשבת עד שהרג את הקליפה שנוצרה על ידי זה. ובכל זאת אמרו לו בחלום שרשימת המכשול עדיין נשארה.⁶ כלומר: אין התיקון שלם.

המוכחים באותו הדור דרשו שלעולם יראה אדם את עצמו כאילו גיהנם פתוחה לו מתחתיו. וגם ר' נחמן נפשו סולדת עליו, שהיא יודעת שהיא גידונה לעתיד לבוא. ולא מן השאול בלבד התיירא אלא מכמה דינים שגרועים מדינה

¹ אבות, פ"ג מ"ד.

² "בשם החסיד מוהר"ן קאסויר, תולדות יעקב יוסף, פ, א (עג, א-). עיין תולדות יצחק לר' יצחק מנסכיוש, ח"ב, עמוד 33, מתוך כתב יד, בשם ר' נחמן מקוסוב: "מה שהשיב ר' שמעון לחבראי בענין שופר ברירו דמלה... (וזהר אמור, צט, ע"א), דרצה לומר דברירו דמלה היינו מלה ברורה לה' זהו שופר".

³ שקלים, פ"ה, מ"ה. "חותם זה הצלם שבו נברא האדם". "הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון", סנהדרין, פד, מ"ה.

⁴ ר' פנחס מדינוביץ, שפתי צדיקים, חיי שרה. עיין דברי בר קפרא: "דמות דיוקני נתתי בהם, ובעונותיהם הפכתיה". מועד קטן טו, ע"ב.

⁵ "ושמעתי בשם ר' נחמן קאסויר: כי הגה חכמי הרופאים כתבו: אם היה אדם מתענה שבעה ימים רצופים ולא יטעום בהם כלום לא יוכל לחיות עוד וימות בהכרח. ואמר [ר' נחמן] שחכמינו ז"ל רמזו על תענית משבת לשבת שהוא ששה ימים. וזהו שאמרו: שוב יום אחד לפני מיתתך, שוב בתשובה כל כך שיהיה יום אחד לפני מיתתך, דאם תתענה עוד יום אחד תמות בהכרח. אלו הם דבריו של החסיד ר' נחמן מקאסוב, ר' ברוך מקאסוב, עמוד העבודה, דרוש שני לתשובה, יועפאף תרמ"ד, קמ"ו, א.

⁶ שבחי הבעש"ט.

של גיהנם. "שמעתי מהמוכיח הגדול המנוח מהור"ר נחמן ז"ל, וז"ל: אל יבטיחן יצרך שהשואל בית מנוס לך ששם תנוס לעזרה שעל ידי כן יפטר מכל וכל. אבל דע כמה דינין יעברו על ראשך טרם בואך שמה".⁷ ר' רפאל מברשט סיפר שר' נחמן היה אומר לבניו: "בני, כאשר נאכל אנחנו, כן יאכלו אותנו" (כשנשמותינו תכנסנה אחרי המוות לגופן של בהמות).⁸ "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא". מאמר זה טפשים יכשלו בו. אם מובטח לו לאדם חלק לעולם הבא, לשם מה יעמול בעבודת השם בעולם הזה? אמר רבי משה בשם אביו ר' נחמן, שאין הכוונה "כמו שמכנים העולם" שכל אחד יכנס עם המנעליים לגן עדן. אלא משל למה הדבר דומה? "לשר שהיו לו עבדים בני עניים, והיה מחלק להם חלקים באדמה שיעבדו ויזרעו בהם, ואם לא יעבדו לא יאכלו. אבל זר אף אם ירצה לעבוד לא יועיל, כי אין לו חלק בקרקע. וזהו כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא אם יעבדו".⁹ ישב ר' נחמן על המדוכה ושאל: נתון האדם בעולם השקר, בבוץ של זוהמא. כלום יש בכוחו לתקן מה שקלקל? כלום חבוש מתיר עצמו מבית האסורים?

ר' רפאל מברשט אמר משל בשם ר' נחמן קוסובר: משל לצפור שהיו רגליה ארוכות ופיה ארוך, ונכנסה לתוך רקק של רפש וטיט, ולא היה ביכולתה לעקור את רגליה. נתנה לעצמה עצה. הלא יש לה פה ארוך, תחבה את פיה בתוך הרפש, נשענה עליו והוציאה את רגליה. אמנם מה עלתה לה? הוציאה את רגליה, אבל הפה נשאר ברפש. מצאה לה עצה אחרת, ותחבה שוב את רגליה ברפש והוציאה את פיה. שמחה שהוציאה את פיה, הלא רגליה ברפש. וסיים ר' נחמן: גם אנו אומרים כך: יקרה והאדם תיקן במקום אחד וקלקל במקום אחר. על כן עלינו לדעת שאנחנו מקלקלים והקדוש ברוך הוא מתקן. אנחנו מקלקלים באופן מאוס כל כך, אבל הוא מתקן מה טוב ומה נעים.¹⁰

שתי שיטות בתפיסת ערכו של העולם הזה. לפי בית מדרשו של רבי עקיבא, הקלוקל כאן, הנגי והנצח לחיי העולם הבא. הזיכרית בחיי שעה, העידית בחיי עולם. העולם הבא יום שכולו טוב, והעולם הזה עולם שכולו לילות. "וחי בהם — לעולם הבא". דומה כאילו נמנו וגמרו: אין לישראל חלק בעולם הזה. לפי בית מדרשו של רבי ישמעאל, אם זכה אדם נוהל שני עולמות, בעולם הזה ובעולם הבא. אהבת העולם הזה נתן הקדוש ברוך הוא בלבם של

בני אדם, שיהיו עוסקים בבניינו של עולם. ובחרת בחיים. וחי בהם, ולא שימות בהם. וחי בהם — בעולם הזה.¹¹ הרבה הלכו בדרכו של רבי עקיבא. אף בפי הרמב"ם אנו מוצאים את הפתגם: "חורבן הנפש בתיקון הגוף, ותיקון הנפש בחורבן הגוף".¹² אלא שהרמב"ם חזר מדרך זו ותפס בשיטתו של רבי ישמעאל. ר' נחמן הרגיש שכל טובות העולם הם הבל, לבד טובות הנפש. תפיסתו מסכימה לדברי החכם: "גט העולם הזה — קדושין לעולם הבא".¹³ בעיניו העולם הזה מעון היגונות ועוונות, והמוות מפלט וישועה לאדם. כל זמן שהצדיק בחיים יגע להלחם עם יצר הרע המבקש להחטיאו, ור' נחמן כל כך פחד שמא יכשל בעבירה עד כדי להיות מתאוה למוות. תשוקה למוות. לכאורה נראה הדבר זר בהחלט לתורת ישראל. אבל אם תעיין תמצא שאין ר' נחמן היחידי ביחסו למוות, והעניין תלוי בשתי תפיסות התורה והחיים.

יורא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד' (בראשית א, ל). בשם ר' שמואל אמרו: "הנה טוב מאד" — זה יצר טוב, והנה טוב מאד — זה יצר הרע... שאלולי יצר הרע לא בנה אדם בית, ולא נשא אשה, ולא הוליד בנים". כנגד זה מסרו שבתורתו של רבי מאיר, תלמידו של רבי עקיבא, "מצאו כתוב: 'הנה טוב מאד' — והנה טוב מות".¹⁴ "לפי שהמיתה יפה לצדיקים למצוא מרגוע לנפשם. ויפה לרשעים שלא ירבו חטא".¹⁵ רבי יהודה הנשיא שבדברי אגדה הולך בדרכו של רבי ישמעאל, קובע שמיתתן של צדיקים "רע להן ורע לעולם".¹⁶ ברם חכמים אחרים אומרים "שצדיקים נתפסים על הדור",¹⁷ בעוון הדור. ולפי ר' אמי, "מה פרה אדומה מכפרת, אף מיתתן של צדיקים מכפרת", וכן סובר ר' אלעזר, "מה בגדי כהונה מכפרין, אף מיתתן של צדיקים מכפרת".¹⁸ בעיני ר' נחמן קשה הדבר לומר שמיתתן של צדיקים רע להם. הוא פירש: 'שונא מתנות יחיה' (משלי טו, לז) — "צדיק שנתפס בעוון הדור לכפר עליהם, אז הוא מקבל זכויות הדור. מה שאין כן מי שאינו רוצה זכויות אחרים... שונא מתנות, יחיה".¹⁹

¹¹ עיין א. י. השל, תורה מן השמים באספקלריה של הדורות, ספר ראשון, עמ' 127 ואילך.

¹² הרמב"ם, הקדמה לפירוש המשניות.

¹³ בן המלך והנזיר, מהדורת א. מ. הברמן, תל אביב תשי"א, עמ' 102.

¹⁴ בראשית רבה, פ"ט, ה.

¹⁵ מדרש אגדה, בראשית, עמ' ה.

¹⁶ שבת לג, ע"ב.

¹⁷ משנה סנהדרין, פ"ח, מ"ה.

¹⁸ מועד קטן כח, ע"א. לפי ויקרא רבה, ריש פ"ב, מיתתן של צדיקים בין עשרה דברים שנקראו יקרים.

¹⁹ "בשם חסיד מוחרין קסויר", בן פורת יוסף, עד, ג (סח, ד).

⁷ ר' מאיר תאומים, ברכת יוסף ואליהו רבא, ואלקווא תקו, הקדמת מחבר.

⁸ מתוך כתב יד.

⁹ מתוך כתב יד.

¹⁰ מתוך כתב יד.

"ר' נחמן קוטובר לא האריך ימים... כי עבודתו היתה תמיד בכוחות גדולים, והיה מתפלל להשם יתברך שיקחהו מעולם הזה קודם שיוקין ולא יהיה לו כח לעבוד השם יתברך כדרכו". כשנפטר מן העולם היה לערך בן ארבעים ושנים. כך ספר ר' פנחס מקוריץ. וחתנו של ר' פנחס, הרב דקאליניבלאט סיפר, "שהיה ר' נחמן צועק בקול גדול עד שנשמע קולו בשוק; טאטאני, איך וויל אהיים". על פי אחרים היה צועק: "נעם מיך אהיים ווארים איך האב מורא איך זאהל ניט קאליע ווערין".²⁰

לפי אגדה סיפר הבעש"ט: "כמה שנים היו לי געגועים לראות את ידידי בחי' ה' החסיד ר' נחמן קאסיוור מה הוא בעולם העליון. בקשתי ולא מצאתי את שאהבה נפשי. ושאלתי על ידי יחודים להעלות נשמותי למקום מנוחתו של החסיד הגל, ולא הגעתי, כי לא ניתן לי רשות". בסופו של דבר זכה הבעש"ט על ידי יחודים שייחד לראותו בעולם העליון. ור' נחמן אמר לו: "אם תרצה להיות עמי בעולם הנצחי בעולם העליון הזה, מסר נשמתך למלאך הידוע לך וישאר הגוף מת בעולם השפל. ואולי יתגלגל זכות על ידיך שיתגלה רצון עליון להושיע נדחים כי עד מתי קץ הפלאות. ועוד תרוויח בזה שלא תראה מלאך המות, וטעם מיתה לא תרגיש, רק תשאר עמי, ואז אני ושאר נשמות צדיקים נוליד אותך למקום המוכן לך, ונהיי חבירים גם בעולם הנצחי. אמרתי לו: מה אעשה ונפשי חשקה להיות נקבר בארץ ישראל, כי משם יש לנשמה עליה גדולה כידוע. ואמר לי: דע שתמות בחוץ לארץ, כי כך שמעתי כמה פעמים בישיבה של מעלה. והטעם אין לי רשות לגלות מאחר שנשמתך קשורה בגופך. כי גם עלי נגזר מטעם הכמוס למות בחוץ לארץ, ואם תמסור את נשמתך כנ"ל אזי אודיע לך כל הנ"ל. כששמעתי הדברים היוצאים מפיו הקדוש, נפשי חשקה מאוד למסור נשמותי למלאך הידוע. אך היו לי געגועים על בני יחידי ובתי יחידתי למות בלא צוואה והנהגה להגיד להם מה שיקרא באחרית הימים. והיה מלחמה גדולה במחשבותי איך לעשות, אם לעשות ככל הנאמר לעיל או פקודת כל אדם יפקד עלי שלא אמות פתאום כאחד הריקים. ומה מאוד היו לי געגועים על בני גילי לפרוש מהם בלא סדר והנהגה. חזי מה עמא דבר. וכאשר שמע החסיד מענה פי והפציר בי למאוד מאוד, וצעקתי

²⁰ על פי כתב יד. ר' שמריה בר' אליהו האיקריטי מחכמי קנדיה במאה ה"ד חיבר סידור על שיר השירים (כתב יד הנמצא ברשות הרב יוסף ליס), ובו הוא דורש את דברי שלמה כתשוקה חנפס להסרד מן הגוף. "משכני אחריו" כל אהבתי להדבק בך ולהסרד מתגוף... שהנפש מאסה הגוף כל כך וחשקה פרידתה, כי נפש השלם "חומדת המוות ממטמונים ומבקשת להסרד מן הגוף". הוא מתאר "איך שלמה עומד ומתפלל לפני חאלקים שיפריד נפשו מגופו ויספחנה אליו ויעשנה אחת מגשקותיו". "כי חולת אהבה אני" – "מאיות אחבה היא חולת... שיפרידני מן הארץ ששלחני בה". לפי ר' אליהו די וידאש, "חומות לישראל בפרט הוא חסד עליון להם לתיקן נפשם". ראשית חכמה שער האהבה, ס"ו.

בקול מר ובבכיה גדולה על פטירתו מאשתי ובני ובתי ונכדי ובפרט מאנשי גילי. אמנם עדיין היתה נשמותי קשורה בגופי. ואם לא שזוגתי תחיה העירה אותי משנתי כבר היה בדעתי לעצת הצדיק הנ"ל ולפעול כנ"ל. אך מגודל צעקתה חזרה נשמותי לגופי".²¹

שונה דרכו של ר' נחמן מקוטובר מדרכו של הבעש"ט; כמה יסודות משותפים לשניהם, ובכמה פרטים ועיינים נפלו זו מזו.

ר' נחמן שנספח לחבורה שבקיטוב האמין בודאי כמקובלים אחרים שתורת הסוד מנת חלקם של יחידי סגולה היא ושאסור להפיצה ברבים. אחד החידושים בתורת הבעש"ט היה הרצון שתתפשט דרך החסידות ברבים. הבעש"ט היה מרבה לנסוע על פני המדינה – עובדה שנשארה בזכרונם של יושבי מזבז משך הדורות הבאים – והשתדל להפוך את דרך החסידות, שהייתה עד אז קניינם של יחידי סגולה לקניינה של האומה.

הבעש"ט פותח באהבה, בשמחה, ברחמנות על העולם. ר' נחמן פותח במתיחות הנפש, במרירות, בסלידה מן העולם, הבעש"ט נוהג בדרכי נועם, ר' נחמן זורק מרה בתלמידים, כאילו בא לעשות שפטים בבני דורו.

הבעש"ט מתון, מבין לרוחו של אדם, אוהב שלום ורודף שלום; ר' נחמן קפדן, בא במלחמה לכבוש את הלבבות. יפה כח הניגוד מכת ההסכם, ואין בעיניו כלי מחזיק ברכה כהתנגדותם של בני אדם.²²

הבעש"ט מדבר בשוכה ונחת, ואינו דורש אלא מה שרוב הציבור יכולים לעמוד בו, ואילו ר' נחמן אדם לוחט כולו, גועש וסוער ללא גבול, דוחף דורש ותובע מבני אדם שיקדשו את החיים ללא פשרה. בקיצוניותו ובמתיחותו עשה לפעמים רושם של אדם פרוע; משוגע איש הרוח. ולפעמים אף חבריו קראו אותו בפניו "נחמן המשוגע".²³

ר' נחמן נהג כמנהג אנשי מעשה מימים קדמונים להתענות משבת לשבת,²⁴

והבעש"ט הורה "שטוב יותר לעבוד השם יתברך בשמחה בלי סיגופים".²⁵ פנים שוחקות לבעש"ט, פנים זועפות לר' נחמן. הבעש"ט ראה את העולם באורו ואת נפש האדם בעלבונה ובלאיאותה, ונתחמץ עליו לבו, והורה דרך במידת הרחמים. ר' נחמן ראה את העולם כחשכו ואת בני האדם בקטנותם,

²¹ לפי "כתב יד ישן נושן, נכתב בשנת תקנ"ט", עטרת יעקב וישראל, מר' יעקב ור' ישראל בערניר, לבוב תרמ"א, עמודים ג-ד.

²² עיין למעלה. עמ' קכו.

²³ ר' יהודה לייב המוכיח מפולנאה פונה אליו ואומר: "משוגענער נחמן" (נחמן המשוגע), שבחי הבעש"ט, נו; רב פנינים, נד, ב. עיין למעלה, עמ' קכד.

²⁴ עיין למעלה, עמ' קלג.

²⁵ צוואת הריב"ש, ווארשא, תרע"ג, ו.

על צרכיהם הפעוטים, ועל תאוותיהם הפחותות, והוא התרחק משאוגו של הציבור, ושאל לפרוש מן החיים.

הבעש"ט אומר לאדם: עבוד את אביך שבשמים באהבה וברצון; ר' נחמן אומר: אין אתה עובד לרצונך אלא לאונסך.

ר' נחמן פורץ גדר המקובל והנהוג. בכל מקום הוא פוגע פגיעה קשה. אף הוא כהבעש"ט משתדל להרים את קרן התפילה, ודורש גיוס כל כוחות הנפש והתפעלות חזקה בעבודה שבלב. אמנם מטבע הדברים שהנחשלים וגסי הרוח הלכו עמו בקרי ופנו לו עורף, וכיניהם אנשי בליעל שהיו מפתים אותו "לבל יתפלל". כיצד להשפיע על המתרעמים והממאנים לקבל את דרך התפילה הנכונה? הבעש"ט סובר שהתורה נתקבלה מרצון וכלב תמים, ובני ישראל השוו כולם ואמרו 'נעשה ונשמע', וסופם של דברי אמת ושלום להתקבל על הלב. ר' נחמן סובר שמתוך כפיית הר והתראה נתקבלה התורה 'זיתיצבו בתחתית ההר' (שמות יט, יז) – "מלמד שכפה עליהם את ההר כגיגית, ואמר: אם מקבלין אתם עליכם את התורה [מוטב], ואם לאו כאן תהא קבורתכם".²⁶ "תהא כופה אותו להתפלל ולעבוד השם, כי הכל ממנו יתברך, וביאר באריכה".²⁷ כן דרכם שאתם אומרים שתצליח בו הכרם, אלו לא היו נוטעים בו הגפנים ועובדים העבודה הראויה להם לא יהיה עושה ענבים.

רשעים בחייהם נקראים מתים. ור' נחמן הצדיק את דרך תוכחתו לפי הכלל "שאין אומרים בפני המת – שהם הרשעים – אלא דברים של מיתה".²⁸ רק כשמדברים לצדיק אומרים לו "שידבק בו יתברך".²⁹

פשפש ובדוק אחרי הדאגות שמלאו את נפשם של הרבה מבעלי המוסר במאה הי"ח, ותמצא: איסטניסיות דקה מן הדקה לבעיות הכרוכות בתאוות המשגל כאילו שימשה יסוד לבנייה של תורת המוסר. איסטניסיות זו הלכה ורחבה את גבוליה וכינסה לתוכה סייגים וגדרים, הקיפה חומות וסוללות כנגד החמדה, הוסיפה דאגות על דאגות, עד שעמדה והכריזה על סטייה קלה מן הדרך כעל עוון פלילי המעכב את הגאולה, ושבעבודה אנדרולומוסיה באה לעולם.

אף מקרה לילה שלא מרצון מוריד ניצוץ קדוש אחד שהיא נשמה קדושה מן הנשמות שבאוצר המלך העליון, אשר המה בני אל חי ממש, והקליפות חוטפים אותה והיא בצרה גדולה. ספרים שלמים נכתבו על חומר העוון הזה, ותקונים

²⁶ עיין שבת סח, ע"א.

²⁷ "ושמעתי מן מחורר נחמן ז"ל, כתונת פסים, מ, ב.

²⁸ "אין אומרים בפני המת אלא דבריו של המת", ברכות ג, ע"ב.

²⁹ "ששמעתי בשם מוחררן קאסויר", תולדות יעקב יוסף, קצב, ב; ובלי שם אומר, "כמו ששמעתי חלוצה", בן סורת יוסף, מא, א, סימן שנכתב לפני תולדות.

שונים הוצעו לסליחה ולכפרה.³⁰ נתפסו הבריות לדאגה זו מתוך פחד בפני חולשת תאוה שאין להם שליטה בה, בפני מעוות שקשה עד מאד לתקן, ועקב הפחד מוסר כליות, נקיפת לב, הרגשת אשמאות, וחולשת דעת, הרהורי חרטה ודרכי עצבות.

גם ר' נחמן מסתער על האויב שהעז לבוא אל תוך חייו. לפי הסיפור שבעל "שבחי הבעש"ט שמע מהרב דקהלתנו", קרה ור' נחמן "ראה קרי רחמנא ליצלן, והתענה על זה משבת לשבת, והרג את הקליפה. אבל עדיין נשארה הרשימה. ואמר שזה צריך לתקן, והתחיל לבכות..."³¹

בא הבעש"ט וגילה אופקים חדשים, שפע אהבה, חיבת הבריות, סגולות ומעלות. התחיל ללמד שאין למדוד את החיים באמת-מידה של זרת. חבילות חבילות של מצוות מזומנות לאדם כנגד כל המקרים המתרגשים לבוא. אסור לו לאדם למשמש כל שעה בנפשו, שהרי עלול הוא להתלכלך בעוונות שהוא מתחרט עליהם. אסור להם לבריות להיות גרועים מפני חולשות הגוף שאין להם שליטה עליהן.

הבעש"ט אמר: "שלא ידאג אדם על מקרה בלתי טהור, שראה קרי בשוגג. רק על המחשבה שלא טהורה [ידאג], ולא על הוצאת הקרי, שבאם לאו היה מת. יקר בעיני ה' המותה לחסידי' (תהלים קטו, טו), יקר הם אותיות קרי – טוב לחסידי. היינו כשבאה לו שלא מחמת הרהור הוא טוב, כי אם לאו היה אפשר להיות מות. אם כן אין לו לדאוג אלא על שלא טהר את המחשבה. וכשבא לאדם חס ושלום מחשבה רעה, יראה לטהרה בהעלותה להתקשרות הכזר יתברך..."³²

³⁰ יסוד יוסף לר' יוסף בר' שלמה דרשן מפוזנא, מוסר ותקונים לעון קרי, פרנקפורט דאדר תל"ט; זרע קודש לר' משה גראף, תקוני תשובה על פנים אות הברית, פיורדא תניו. עיין גם אות ברית קדש לר' יוסף כנאפי, ליורנו תרמד, וספר טהרת יום טוב לר' הנניא יום טוב ליפא דייטש בתשעה כרכים!

³¹ שבחי הבעש"ט, נז.

³² אור תורה (רמזי תורה) לר' בר ממזריטש, קוריץ תקסד, פרשת ראה; מגיד דבריו ליעקב, קוריץ תקמד, לח, ע"ב. השקפתו של הבעש"ט לא נתקבלה על רוב מנהיגי החסידים שבאו אחריו, כגון ר' נחמן מברסלב. השוה דברי ר' אלעזר הלוי איש הורוויץ, אב"ד טארניגראד, נועם מגדים וכבוד התורה, לעמבערג 1873, פרשת מצורע, עו, א: "דרכם של כמה בני אדם בקרות להם מקרה לילה חס ושלום, או לא יחשוב און לעצמו, כי יחשוב: הלא לא עשיתי מאומה, ושגגה ואונס הוא לו. ובאמת זה דרכם כסל למו. כי אילו לא עבר עליו רוח טומאה ביום לא היה בא לידי טומאה בפועל בלילה".

המגיד ממזריטש דיבר על חומר הפגם בדרשתו על תהלים יו, יד. עיין מגיד דבריו ליעקב, סוף חספר; אור תורה, תהלים. ותלמידו ר' יחיאל מיכל בתהנהותי הציע שאם יארע לאדם מקרה לילה יתענה. מים חיים, עמ' 12. עיין צמח דוד, לר' דוד מדינוב, בסוף חספר (תפילה): מעשה בימי ר' מנחם מנדל מרימונוב, "אשר באו נפשות ישראל

לבדיקת המקורות

ר' יעקב יוסף מפולנאה זהיר במתן תוארים. על ר' נחמן מהורודנקי שהיה כנראה צעיר ממנו הוא כותב "הרבני הוותיק מוהר"ן"¹ או "הרבני מוהר"ן"². במקומות אחדים "מוהר"ן סתם הכוונה לר' נחמן מקוסוב.³ ראייה לדבר שהמאמר (על "תועלת התפילה על ידי כלי הדיבור") שהוא מביא פעם "רשמתי מן מוהר"ן"⁴ מובא במקום אחר "וכתבתי בשם החסיד מוהר"ן

מעולם העליון לפניו בקובלנא" כי המגיד ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב "הוא למעלה בראש בית דין ומאד מחמיר בעוון המקרה ר"ל, על כי קדוש וטהור היה מימיו, ולא טעם טעם חטא זה. והועילו בקשותיהם ונתמנה אחר תחתיו. וחזרו לפניו לאמר לו יישר כחו, כי היקילו מעליהם. כי העוון לפי הדור". עיין אוהב ישראל, ויחי; תקון הכללי לפי כתבי מוהר"ן מברסלב; את הסיפור על ר' חיים נ' עטר, אות ברית קדש, ע"א; יסוד ושוש העבודה, שער י, פ"ג; יב, פ"ב; הכולל, פ"ה קב הישר, פס"ח.

עיין זוהר בראשית, נד, ע"ב: "בר נש כד איהו בחלמיה אתיין רוחין נוקבין וחייכין עמיה, ומתחממין מניה, ואולידון לבתר. ואלין אקרון געני בני אדם. ובלקוטי תורה לר' חיים ויטאל, פרשת בא: "שסוד עון הקרי עולה עד דעת העליון הנקרא בכור". בעיני חז"ל נחשבה ראיית קרי לדבר המביא טומאה על האדם, אבל לא לעוון פלילי. "ונשמרת מכל דבר רע" (דברים כו, יד) מכאן אמר רבי פנחס בן יאיר: "אל יחרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה". כתובות מו, ע"א. מאידך גיסא "תני תנא קמיה דרב נחמן: הרואה קרי ביום הכפורים עונותיו מחולין לו... תנא דבי רבי ישמעאל: הרואה קרי ביום הכפורים ידאג כל השנה כולה. ואם עלתה לו שנה, מובטח לו שהוא בן עולם הבא". סוף יומא. קרי הוא בין ששה דברים שהם סימן יפה לחולה, ברכות נו, ע"ב. על יעקב אבינו דרשו: 'כחי וראשית אוני' – שלא ראה טיפת קרי מימיו, בראשית רבה, פצ"ח. ואביי אמר: "אטו כולי עלמא יעקב אבינו הואי דכתיב ביה: כחי וראשית אוני?" יבמות עו, ע"א.

¹ תולדות יעקב יוסף, קצה, ג.

² כתנות פסים, מ, ג.

³ מאידך גיסא מאמר בתולדות יעקב יוסף, קצה, ג (קצט, א), "שמעתי בשם מוהר"ן". משת רבינו לפני שעלה להר סיני אמר לו הקדוש ב"ה: 'ואיש לא יעלה עמך' (שמות לד, א). פסוק זה נתן ר' נחמן כסימן בעבודת השם. שידמה אדם "במחשבתו שהוא לבדו עומד ומתפלל לפניו ויתברך, ואין איש עמו שיתיה מתפאר לפניו". מאמר זה נזכר בספר "דגל מחנה אפרים", פרשת מטות, "שמעתי ממחנותי הרב הוותיק המנוח מוהר"ן חרידענקר ז"ל – בדברים ששמעתי ממורי", "שמעתי מהרבני הוותיק מוהר"ן" (תולדות יעקב יוסף, קצה, ג). ואחר כך: "שמעתי מן מוהר"ן חנ"ל", כאילו בלי "חנ"ל" היינו חושבים שחכונוה לר' נחמן מקוסוב. עיין גם כב, ג, וחכונוה למה שנאמר אחר כך (קצה, ג). חשוו S. Dresner, The Zaddik 310 ואילך.

⁴ פתנות פסים, כח, ע"ד.

זלה"ה".⁵ המאמר ("שהחיות רצוא ושוב") "דשמעתי מפי מוהר"ן זלה"ה"⁶ מובא במקום אחר "דשמעתי מפי החסיד המפורסם מוהר"ן זלה"ה".⁷ המאמר על "תולדות יעקב יוסף" מובא בשם "החסיד מוהר"ן קאסויר"⁸ בשם "החסיד המנוח מוהר"ן"⁹, בשם "המנוח החסיד מוהר"ן"¹⁰.

המובאות לפי: תולדות יעקב יוסף, לבוב 1863, ובמרכאות: קוריץ תקמ; בן פורת יוסף, לבוב 1866, ובמרכאות: קוריץ תקמא; צפנת פענח, לבוב 186, ובמרכאות: קוריץ תקמב; שבחי הבעש"ט, לפי מהדורת ש. א. הורודצקי, ברלין תרפ"ב; ובמרכאות: קאפוסט תקעה.

הוספות

האימרה בעמוד קכא, הערה 24, נדפסה בפאר לישרים, יב, ע"ב. להערה 20 בעמוד קלו: השווה הדברים המיוחסים בטעות לרמב"ם: "ודע בני כי האדם המסכן בזה העולם השפל הנבזה אין לו מנוחה בו. ואשריו למי שחתמו ימיו מהרה בלא טרדת נפשו". מוסר נאה מאד מהרמב"ם ז"ל להרב החכם ר' אברהם בנו ז"ל, קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו, מהדורת ליכטענברג, ח"ב, מ, ע"א. דברי תורה בשם ר' נחמן מובאים גם בספר אוהב ישראל, פרשת תולדות: "בשם הרב הק' אאק"ל מ' נחמן קסויר זלה"ה"; שפתי צדיקים לר' פנחס מדינוביץ, פרשת חיי שרה.

⁵ בן פורת יוסף, כ, א.

⁶ צפנת פענח, לו, ב.

⁷ תולדות יעקב יוסף, קסד, ד.

⁸ תולדות יעקב יוסף, קו, ב; קצב, ג.

⁹ תולדות יעקב יוסף, קו, ב.

¹⁰ תולדות יעקב יוסף, קצ, ג.